

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ЗІБРОВСЬКИЙ Андрій Олександрович

Соціальні траєкторії особистісного розвитку юнацтва та їх вплив на професійне самовизначення / Social trajectories of youth personal development and their influence on professional self-determination

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-професійна програма – Соціальна робота
Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи СРм-21
А.О. Зібровський

Науковий керівник:
к.психол.н., доцент
М.Б. Бригадир

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ А.В. Фурман

ТЕРНОПІЛЬ-2020

АНОТАЦІЯ

Зібровський А.О. Соціальні траєкторії особистісного розвитку юнацтва та їх вплив на професійне самовизначення. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 231-Соціальна робота, освітньо-професійна програма – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020.

У роботі досліджено соціальні траєкторії розвитку юнацтва; виявлено особливості проходження вікової кризи юнацтвом та її наслідки для формування ідентичності особистості юнаків і юначок у професійному самовизначенні; організовано профорієнтаційну діагностику для учнів старших класів та здійснено ґрунтовний аналіз отриманих результатів.

ANNOTATION

Zibrovskyi A. O. Social trajectories of youth personal development and their influence on professional self-determination. - Manuscript.

Study on obtaining an educational qualification level of the master's degree in specialty 231-Social work. West Ukrainian National University, Ternopil, 2020.

The paper examines the social trajectories of youth development; features of passing of age crisis by youth and its consequences for formation of identity of the personality of young men and young women in professional self-determination are revealed; vocational guidance diagnostics for high school students was organized and a thorough analysis of the obtained results was performed.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	7
1.1. Поняття про розвиток особистості та його види	7
1.2. Критерії вікова періодизація людини: фізіологічні, психічні, соціальні ...	13
Висновок до першого розділу	24
РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЮНАЦТВА	25
2.1. Проблема самовизначення та криза ідентичності в юнацькому віці.	25
2.2 Соціальні траєкторії особистісного розвитку та їх вплив на професійне самовизначення юнацтва	34
Висновок до другого розділу.	45
РОЗДІЛ III. ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА З ОСОБАМИ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	47
3.1. Особливості профорієнтаційної роботи	47
3.2. Профорієнтаційна робота з школярами	56
3.3. Пропозиції щодо підвищення ефективності профконсультацій та профорієнтаційної роботи в закладах освіти.	63
Висновок до третього розділу	66
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність теми. Юність – важливий етап життя для кожної людини. В вікових періодизаціях він умовно поділяється на дві частини: рання юність (14,5 – 17 років) та старший юнацький вік (18–25 років).

Рання юність (14,5 – 17 років) є важливим періодом у встановленні готовності молодшої особи до самостійного життя. Одними із головних завдань цього періоду є вибір професії та підготовка до трудової діяльності, а також підготовка до створення власної сім'ї, що спричиняє появу нової соціальної ситуації розвитку. Юність – вік самовизначення та ідентифікації вибору життєвого шляху. Питання ідентичності виявляється ще у підлітковому віці та гостро постає в юнацькому віці. Це в свою чергу впливає на професійний вибір, який стає психологічним центром ситуації розвитку старшокласника.

Питання вибору професії підростаючими особами також важливе і для соціуму, в умовах стрімких змін в суспільстві української держави постає потреба спеціалістів своєї справи, тому потрібно допомогти молодим людям у важливому питанні, виборі професії. Щоб сприяти цьому, держава запроваджує закони (Закони “Про зайнятість населення”, “Про освіту”), а державні установи, психологи, педагоги, спеціалісти з профорієнтаційної роботи загалом допомагають юним особам у професійному самовизначенні.

Дану проблематику розглядала велика кількість науковців різних галузей, зокрема такі вчені як Е. Еріксон, З. Фройд, С. Холл, К. Гетчинсон, Л. Виготський, Д.Ельконін.

М. Пряжніков Б. Федоришин досліджували чинники, які впливають на професійне самовизначення, а С. Гончаренко, О. Кондратюк, В. Семиченко працювали над проблематикою професійно-педагогічної орієнтації учнів. Т. Афанасьєва, Д. Фельдштейн розглядають професійне самовизначення під призмою

соціального самовизначення. Є. Клімов, М. Пряжніков наголошують на зв'язку професійного самовизначення із розвитком особистості.

Методологічну основу проблеми ідентичності та періодизації вікового розвитку описано в концепціях Е. Еріксона, Дж. Марсія, А. Ватермана, Л. Виготського, Д. Ельконіна.

Метою дослідження є вивчення соціальних траєкторій особистісного розвитку юнацтва та їх вплив на професійне самовизначення.

Об'єктом роботи є соціальні траєкторії особистісного розвитку юнацтва.

Предметом дослідження є чинники впливу соціальних траєкторій особистісного розвитку юнацтва на їхнє професійне самовизначення.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження нами визначено наступні **завдання**:

- 1) дослідити соціальні траєкторії розвитку юнацтва;
- 2) виявити особливості проходження вікової кризи юнацтвом та її наслідки для формування ідентичності особистості юнаків і юначок у професійному самовизначенні;
- 3) організувати профорієнтаційну діагностику для учнів старших класів та здійснити ґрунтовний аналіз отриманих результатів.

При виконанні магістерського дослідження були застосовані наступні **методи**: логічного та теоретичного аналізу, синтезу, аналогії, систематизації, моніторингу, методологічного обґрунтування, вивчення та аналізу даних.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні процесу професійного самовизначення юнаків та юначок, особливостей його формування на основі вивчення концепцій та теорій вікового розвитку особистості, а також в визначенні ефективних методів профорієнтаційної роботи із старшокласниками.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та результати профорієнтаційної діагностики можуть бути застосовані для створення подальших професійно орієнтаційних заходів та профконсультацій, а також виявлення

ефективних сучасних методів профорієнтації, що допоможе усвідомити юним особам власні здібності і нахили до трудової діяльності та в подальшому вибрати майбутню професію.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття про розвиток особистості та його види

Розвиток – динамічний процес формування і зміни внутрішніх якостей людини. Г.С. Костюк, український психолог, писав: «Розвиток — безперервний процес, який виявляється у кількісних змінах, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо). Та він не зводиться до кількісних змін, чи зростання того, що вже є, а включає «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку і зникнення старих» [19, 29,41].

У наукових колах виділяють три типи розвитку людини — фізичний, психічний і соціальний.

Під **фізичним розвитком** мають на увазі ріст організму, певні кількісні та якісні зміни основу яких складають біологічні процеси.

Психічний розвиток охарактеризовують, як процес змін, формування та становлення психіки людини.

Соціальний розвиток розглядається, як процес освоєння (оволодіння) людиною соціальних навичок, норм (мовою, моральними якостями тощо) [36].

Ці три види розвитку проходять не рівномірно, один з них може проходити швидше, а інші помаліше.

На процеси розвитку людини звертали увагу у всі історичні часи, в першу чергу акцентуючи пріоритети на навчанні та батьківському вихованні. Та дитинством становлення і розвиток особистості не обмежується, він триває впродовж усього онтогенезу. Тому зарубіжні та вітчизняні науковці, філософи, освітяни спробували розмежувати різні періоди розвитку людини.

Так наприклад український мислитель Касіян Сакович у своєму «Трактаті про душу» спробував поділити людей на типи, обравши за основу класифікації критерії самовизначення та самовиховання. Також він акцентував увагу на вікових особливостях розвитку людини. На думку мислителя, люди умовно поділяються на тих, що живуть лише серед насолод, вони не розуміють (не усвідомлюють) себе, свою природу і схожі на малих дітей. Інша група — люди, які протягом життя не приділяли уваги самоствердженню, проте з віком, ближче до старості та смерті переживали занепокоєння, в сумнівах і каятті полишали світ. Остання третя група — це люди, які протягом свідомого життя перемагають тілесні спокуси, тиск від середовища в якому живуть, намовляння, всілякі пастки [36].

Ще оди український мислитель Г.С. Сковорода, розвиваючи думку та гуманістичні погляди на зростання дитини, відстоював тезу про те, що не соціальний статус батьків обумовлює успіхи у навчанні і вихованні дітей, але при цьому зазначав, що дитині притаманні певні здатності і здібності, які вона успадковує від батьків. Він наголошував, що завдання вчителя полягає в допомозі дитині зрозуміти свої потенційні можливості. А результативність цієї допомоги у процесі, філософ пов'язував не тільки з професійними навичками учителя, але й віком дитини, з її мірою розвитку та самосвідомістю.

З виникненням вікової психології, що припадає на другу половину XIX і на початок XX ст. Починається більш детальне дослідження особливостей розвитку людини.

П.Д. Юркевич, український психолог і педагог продовжував розвивати раніше обумовлені ідеї гуманізму у процесі виховання особистості, пояснював, що гуманне ставлення та увага до дитини є «провідною зіркою для вихователя». Виховний процес має будуватися на розумовій і моральній перевазі вихователя та при цьому не придушуючи особистість дитини за допомогою покарання. Слухняність та чемність дитини досягається не страхом, а любов'ю [51].

Педагогіка, на його думку, має базуватись на всебічних спостереженнях, які моніторять психічні прояви підростаючої особистості. Педагог, також, має керуватись теорією і не може покладатись на свій власний обмежений досвід. П.Д. Юркевич наголошував, що для дитячої психіки характерна надзвичайна ніжність і нестійкість [51]. У цьому віці чітко проявляється зв'язок пізнавальної сфери з емоційною і вольовою. Дитяча думка в цей момент легко переходить у емоції, що виявляють почуття, а почуття — в дії. Цю рису, необхідно використовувати для плавного та одномірного зростання особистості в цілому, для розвитку всіх здібностей та почуттів. Загалом весь розвиток дитини повинен бути всебічним і рівномірним. Ці думки психолога є важливими для виникнення вже у ХХ столітті положень про цілісний, комплексний, системний підхід до вивчення розвитку підростаючої особистості.

Також П.Д. Юркевич підняв у вітчизняній педагогічній психології проблему співвідношення чуттєвого і логічного, конкретного і абстрактного під час пізнання світу дитиною [51]. Він зазначив, що у дитячому віці чуттєві пізнання є потрібною стадією для пізнання логічного. Він говорив: «Перш, ніж думати, необхідно спостерігати». На його думку, «спостереження, мислення, згадування і логічна діяльність розуму мають йти поруч, вказуючи один одному і час, і застосування» .

Ще одну думку що до розвитку виголошував український психолог і лікар П.І. Ковальський. Він зазначав, що на розвиток особистості впливають два фактори: спадковість та умови життя. Під спадковістю, він пояснював схильність людини до душевного здоров'я або нездоров'я. За допомогою такого підходу, він досліджував життєвий шлях окремих історичних осіб [25].

Одну з перших, концепцію діалектичного характеру розвитку створив Г.С. Костюк. Ця концепція розвитку психіки посідає важливе місце у вітчизняній психології [29, 39].

Діалектичний підхід дозволяє визначити наступне:

1) вивчення розвитку, його значення та місце в загальній концепції (розвиток психіки виступає загальним методом дослідження всіх проблем психології, а не частковою галуззю досліджень; всі психічні явища пізнаються в їх розвитку, тобто під час процесу виникнення, зміни та відмирання) [39];

2) розвиток відображає становлення як окремих сторін особистості, так і психічного життя в цілому, тобто на розвиток дитини впливають зв'язки з тими внутрішніми суперечностями, які виникають в її житті; натомість зовнішні протиріччя, якщо вони стають конфліктного типу, ще не є рушійною силою розвитку (вони повинні пройти етап інтеріоризації, що викликає у дитини суперечні одна одній тенденції, які, в свою чергу конфронтують між собою та стають джерелом активності індивіда, яка спрямована на розв'язання внутрішніх суперечностей через вироблення нових способів поведінки);

3) центральною компонентою розвитку є суперечності, вони вирішуються за допомогою діяльності, що в свою чергу призводить до ново утворених властивостей, якостей особистості (одні суперечності змінюються іншими, якщо ці суперечності не вирішуються та накопичуються, виникає відставання чи затримка розвитку дитини, а сама вона переживає кризові явища).

Однією із основних внутрішніх суперечностей за Г.С. Костюком, є розходження між потребами, що виникають та можливостями, засобами задоволення цих потреб. У сучасних умовах життя особистості в суспільстві перше випереджає друге [19, 29, 39]. Ці розходження є каталізатором, що стимулює активність людини до набуття нових форм поведінки та нових способів дії. Дослідник також зазначає наявність у людини загальної суперечності між збереженням інертності, стереотипів та тенденції до динаміки, руху. У ході розв'язання цієї суперечності людина виробляє більш досконалі та водночас гнучкі способи регуляції взаємовідносин між нею та середовищем. Результатом цього є розвиток інтелектуальної і мотиваційної сфер особистості. Впливають на це також

розбіжність між набутим рівнем психічного розвитку та стилем життя особистості, місцем, яке вона посідає в суспільних відносинах.

Коли спосіб життя людини відстає від її можливостей і перестає задовольняти її, людина хоче зайняти нове становище чи статус в середовищі, досягти нових вершин, підтвердити свою значимість, знаходячи цим нові джерела свого розвитку.

Рушійні сили розвитку самі набуваються та змінюються в ході процесу, обираючи новий зміст та нові форми прояву. На початкових етапах формування особистості, суперечності є усвідомленими дитиною і лише згодом стають предметом свідомості та самосвідомості і проходять у стані невдоволення, прагнення подолати їх. Навчання і виховання допомагають як успішному проходженню суперечностей, так і їх виникненню [39].

Отже, рушійна сила процесу розвитку – результат суперечностей між фізичними, соціальними та психічними потребами людини з однієї сторони та вже набутим рівнем фізичного, психічного і соціального розвитку — з другої. Проявляється ця сила у підвищенні фізичної й соціальної та психічної активностях, які націлені на розвиток системи якостей, необхідних для задоволення певних потреб.

Рушійною силою психічного розвитку за Л.С. Виготським є навчання, яке на його думку можливе через виникнення «вікових криз» та успішного їх проходження [40]. Останні виникають при переході в точці зміни періодів розвитку, якщо умовно розглядати розвиток дитини як криву. Кризи детермінують появу основних новоутворень попереднього періоду, цим призводять до руйнації однієї соціальної ситуації розвитку (це система взаємовідносин, в якій знаходиться дитина та її орієнтація в них) та появу іншої [9, 16, 41].

Головними умовами розвитку в західній психології вважали спадковість та середовище, з цієї позиції розвинута особистість – це результат її адаптації до довкілля. Та вітчизняний психолог вважав, що джерело розвитку вищих психічних

функцій є саме середовище. Ці психічні функції виникають спочатку як форма колективної поведінки дитини, як форма співробітництва між людьми (інтерпсихічна), і лише після стають індивідуальними (інтрапсихічними) функціями самої дитини. При цьому з віком змінюється ставлення до середовища і його роль в розвитку, вплив якого опосередковується переживаннями дитини.

Відомий психолог О.М. Леонтьєв розвинув ідею Л.С. Виготського про “провідний тип діяльності”. Провідна діяльність на його думку — це діяльність, виконання якої визначає виникнення і формування основних психологічних новоутворень людини на даному етапі її розвитку. Смісл провідної діяльності для психічного розвитку залежить від змісту та того, чим на даному віковому етапі може займатися людина. Лише з проходженням певних етапів, шляху свого становлення, виникає провідна діяльність, вона не з’являється миттєво [20].

Коротко підсумуємо: питання розвитку особистості надзвичайно складне, сам же процес розвитку науковці називають динамічним та безперервним процесом, який відбувається протягом життя; досліджуючи особливості розвитку Л.С. Виготський зосереджує свою увагу на явищах вікової кризи, які є водночас індикаторами кількісних і якісних змін; А Г.С. Костюк досліджував внутрішню суперечність, а саме розходження потреб та можливостей задоволення цих потреб; науковці визначили важливий компонент процесу розвитку - “рушійну силу”; Л.Виготський головною рушійною силою вважає навчання; цінною думкою є те, що на розвиток особистості впливають два фактори: спадковість та умови життя; зарубіжні вчені акцентуючи увагу на значенні спадковості та середовищі для розвитку особистості.

1.2. Критерії вікова періодизація людини: фізіологічні, психічні, соціальні

Вік – поняття, яке слугує для визначення характеристик індивідуального розвитку. Виділяють поняття хронологічного, біологічного, психологічного та соціального віків.

Під хронологічним віком позначають календарні дні, місяці, роки від часу народження.

Біологічний вік вказує на стан фізіологічних процесів і функцій організму в порівнянні з середньою статистикою цих показників.

Психологічний вік визначають співвідношенням рівнів психічного (а саме емоційного та інтелектуального) розвитку індивіда з відповідним нормативним рівнем [50].

Соціальний вік людини встановлюється співвідношенням його соціального розвитку (його соціальний статус наприклад) з відповідною нормою для його однолітків. Кожний соціум, залежно від культурних норм, традицій, історичної епохи – формує свої критерії та показники соціального розвитку та соціальної зрілості.

Таке змістове розуміння віку людини дає нам змогу краще розуміти особливості окремих вікових етапів та загалом специфіку усього розвитку. Традиційно зростання особистості зручно розподіляти на певні відрізки, з біологічної точки зору – це зручно для встановлення нормативності фізіологічних показників, з психологічної – для формування нормативів психічного розвитку, а з соціальної – для організації функціонування системи соціальних інститутів. Саме останні, мають забезпечити організаційні умови для розвитку кожного учасника суспільства.

Віковим періодом називають певну частину, проміжок життя індивіда, в якому відбувається певний ступінь розвитку і який має характерні стійкі, якісні особливості. У межах одного періоду проходять зміни як кількісні так і якісні. Це

допомагає виокремити конкретні стадії, що поетапно змінюють одна одну. Отже розвиток психіки індивіда є періодичним, стадійним.

Вікова періодизація — це поділ розвитку особистості на певні періоди та етапи з віковими межами, від народження до його смерті [50].

Питання щодо критеріїв за допомогою яких визначати стадії розвитку дитини є особливо актуальним. У наукових колах визначили, що створюючи періодизацію, необхідно виходити як з кількісних ознак, так і змістових. Також потрібно брати до уваги всі сторони періодизації – змістовну, операційну, мотиваційну, не розділяючи їх а розглядаючи в єдності. Не менш основним є також правильне розуміння зв'язку між періодами і стадіями психічного розвитку, оскільки стадії не просту чергують одна одну, а перехід можливий лише при присутності попередніх досягнень.

Ще в 1965 році, взявши за основу показники біологічного розвитку, Міжнародний симпозіум з вікової фізіології, спробував виокремити та прийняти періодизацію, до якої входить сім періодів розвитку дитини:

1. період новонародженості (від 0 до 10-го дня від народження);
2. грудний вік (з одинадцятого дня до року);
3. раннє дитинство (від року до трьох років);
4. перший період дитинства (від трьох до восьми років);
5. другий період дитинства (різниться у хлопчиків з 8 по 12р., у дівчаток – з 8 по 11 р.);
6. підлітковий вік (у хлопчиків з 13-ти до 16-ти років, у дівчаток – з 12-ти до 15-ти років);
7. юнацький вік (у хлопчиків з 17-ти до 21-го року, а у дівчат - з 16-ти до 20-ти років) [36].

Щодо психологічних періодизацій, то вони залежить від критеріїв за якими виділяють періоди в житті людини. Та попри різні критерії в періодизаціях розвитку, більша частина теорій все ж окреслюють схожі вікові етапи.

Однією з перших теорій в психології розвитку дитини та першою періодизацією була теорія рекапітуляції Стенлі Холла. На думку психолога, основою дитячого розвитку є певна циклічність етапів історичного розвитку людства. Так періодизація психічного розвитку, основою якої є ідеї С. Холла, запропонована К. Гетчінсоном. Психічний розвиток в цій теорії співвідносять з історичним розвитком суспільства. За періодизацією К. Гетчінсона межі стадій можуть не співпадати, та «перекриватись». В ній визначають наступні стадії:

I. стадія «риття та копання» з народження до 5-ти років (на цьому етапі діти полюбляють гратись у пісочницях загалом маніпулювати предметами, часто з лопаткою та відром);

II. стадія «полювання» 5 - 11 років (притаманне прагнення відгородитися від чужих також можлива агресивність та жорстокість з боку дитини);

III. «стадія пастуха» 8 - 12 років (прагнення володіти власним простором, мати тварин, опікати та доглядати когось, захищати його);

IV. «землеробська стадія» 11 - 15 років (проявляється цікавість до навколишнього середовища, також цікавить садівництво);

V. стадія «промисловості й торгівлі» 14 - 20 років (стадія сучасної людини) [50].

Стадії розвитку, за С. Холлом і К. Гетчінсоном, не є набутими, вони вроджені, тому навчання на їхню думку повинно бути «надбудовою» над самим розвитком.

Л.С. Виготський визначав три групи вікової періодизації:

- за зовнішнім критерієм,
- за однією ознакою дитячого розвитку,
- кількома ознаками дитячого розвитку [60].

До першої групи входять періодизації основою яких є зовнішні ознаки, які не пов'язані з процесом розвитку, а періоди визначають за рівнем системи навчання і виховання. За такими критерієм визначають наступну періодизацію:

1. раннє дитинство до 3-х років, дошкільне 3-6 років – (основне навчання і виховання в сім'ї);
2. стадія початкового шкільного навчання 6-12 років – дитина отримує основні інтелектуальні навички;
3. навчання в середній школі 12-16 років (отримує загальну освіту). Далі стадії вищої або університетської освіти (за В. Штерн, Рене Заззо).

В другій групі основним критерієм є внутрішні особливості. Як правило цим критерієм є певний один бік розвитку. (Прикладом, може бути розвиток кісткових тканин за П. Блонським чи розвиток дитячої сексуальності за З. Фройдом).

У третій групі періодизації головними критеріями визначають основні особливості психічного розвитку. Сюди відносяться періодизації вчених Л. Виготського і Д. Ельконіна [14].

П.П. Блонський будував вікову періодизацію взявши за основу біологічний критерій а саме – появу і зміну зубів, тим самим визначивши три епохи:

- a) беззубе дитинство – до 8-ми міс. – 2-2,5 р.;
- b) дитинство молочних зубів – до 6,5 років;
- c) дитинство постійних зубів – до появи зуба мудрості.

За З. Фройдом головне джерело, рушійною сили людської поведінки – це несвідоме з сексуальною енергією. Тобто на його думку саме сексуальний розвиток визначає всі сторони психічного розвитку людини і слугує ознакою вікових періодів.

Кожній стадії розвитку відповідає ерогенна зона тих областей тіла, стимуляція яких викликає задоволення, а перехід на іншу стадію – це зміщення ерогенної зони на іншу. Відповідно до цього визначають:

- I. до 1 року від народження – оральна стадію – ерогенною зоною є слизиста рота і губ - ссання молока, пальця. На цьому етапі крім “Воно” утворюється друга утворення - “Я”, формуються наступні риси: ненаситність, жадібність, вимогливість, незадоволеність.

II. 1-3 роки — анальна стадія – ерогенна зона на даному етапі це слизиста оболонка кишечника. В цей період дитину привчають до охайності, також виникають заборони і вимоги. Результаті чого стає формування “Над-Я“, яке уособлює собою соціальні норми, внутрішню цензуру, сюди ж входить і совість.

III. 3-5 років — фалічна стадія. Провідною ерогенною зоною стають геніталії. Порівняно з попередніми стадіями сексуальність тепер спрямована не на себе, а відчувається прив’язаність до дорослих людей: у хлопчиків - до мами (Едипів комплекс), дівчатка – до батька (Електри). Продовжує формуватись “Над-Я”. з’являються особистісні риси: самоспостереження та поміркованість.

IV. 5-12 років — латентна (прихована) стадія. В цей період Потяги, що джерелом яких є “Воно”, добре контролюються, тому сексуальні переживання замінюються спілкуванням з ровесниками, шкільним навчанням. Сексуальні переживання зникають, наче стають приховані.

V. 12-18 років - генітальна стадія – відповідає саме статевому розвитку. Потяги “Воно” підсилюються підліткам потрібно боротися з його сильними імпульсами, використавши механізм психологічного захисту [36, 50].

Ще одну періодизацію розробив американський психолог Ерік Еріксон [52]. Він виокремив такі психосоціальні стадій розвитку особистості.

Таблиця 1.1

Періодизація розвитку особистості за Е. Еріксоном

Стадії Розвитку	Область соціальних відносин	Якості особистості	Результат прогресивного розвитку
1. Період немовляти (0-1)	Мати чи особа, яка її заміщує	Довіра до світу - недовіра до світу	Енергія та життєва радість
2. Раннє дитинство (1-3)	Батьки	Самостійність -сором, сумніви	Незалежність
3. Дитинство (3-6)	Батьки, брати, сестри	Ініціатива-пасивність, провина	Цілеспрямованість

4. Шкільний вік (6-12)	Школа, сусіди	Компетентність- неповноцінність	Оволодіння знаннями і вміннями
5. Підлітковий вік та юність (12-20)	Групи ровесників	Ідентичність особистості - невизнання	Самовизначення, відданість, вірність

А. Вік немовляти (народження — 1й рік). На цій стадії закладаються фундамент здорової особистості у вигляді загального почуття довіри, впевненість, внутрішня визначеність. Людина довіряє іншим, взявши до прикладу довіру до матері. Також може з'явитись недовіра та страх, підозрілість, коли мати відштовхує дитину не приділяє їй уваги.

В. Ранній вік (від 1-го до 3-х років). Дитина вже починає самостійно діяти (стояти, ходити, вмиватися, одягатися, їсти). Ідентичність дитини в цей період позначається як: «Я сам» і «Я – те, що я можу». Тобто у дитини виникає певна автономія. Крайніми межами розвитку на цій стадії можуть бути гіперопіка чи гіпо опіка, що впливають на її сумнів і невпевненість у собі, виробляється слабка сила волі, залежність.

С. Наступний вік гри (3-6 років). Це дошкільний період, тут з'являється конфлікт між ініціативою і провиною. Діти цього віку цікавляться багатьма видами професій, починають більше контактувати з однолітками, більше піддаються навчанню та вихованню. Ідентичність на цій стадії розуміється як: «Я — те, що я буду». Закладаються такі риси як ініціативність, незалежність, розвиток творчих здібностей. Та в негативному проходженні цієї стадії може виникнути почуття провини. В такому випадку діти стають пасивні, скуті, в майбутньому мало спроможні до плідної праці.

Д. Пубертатний вік (від 6 до 12 років). Час коли дитина починається систематичне навчання. В цей період ідентичність дитини виражена так: «Я – те,

чого я навчився». Під час навчання діти ще більше соціалізуються, появляється виражені почуття обов'язку і прагнення до досягнень. Негативне протікання цього періоду може проявитись у виявленні таких почуттів як неповноцінність та некомпетентність, виникає сумнів у власних здібностях та статусі серед однолітків.

Е. Юність (від 12-13 до 19-20 років) – найважливіший період у психосоціальному розвитку дитини. Перехідний вік від дитини до дорослого, підліток в цей час приміряє нові соціальні ролі та вимоги до них, відбувається активний пошук своєї справи, себе. Також відбувається оцінювання світу, створення світогляду, а в ідентичності підростаючої особистості постають нові питання: «Хто я?», «Ким я хочу стати?». У разі негативного проходження цієї стадії підліток відчуває почуття своєї непотрібності, душевний розлад і безцільності. Проходить одна із найважчих криз – криза ідентичності – це може призвести до рольової плутанини, що в результаті призведе до неспроможності обрати професію або навіть продовжити освіту, також може вплинути і на сумнів у власній статевій ідентичності. Позитивна риса, цього періоду – це спроможність зробити власний вибір, знайти свій шлях у житті при цьому дотримуючись соціальних правил та норм [17, 26, 36, 50].

Л.С. Виготський виокремив чотири основні закономірності, чи особливості розвитку дитини: циклічність, нерівномірність, рушійні сили, зони найближчого розвитку. Суть першої закономірності в тому, що розвиток має свій темп та зміст, які змінюються протягом дитинства. Відбувається як інтенсивний розвиток так і уповільнення, затримка [49, 60]. Психолог зазначав, що психічні функції, розвиваються нерівномірно. Є стадії, коли певна функція домінує, зокрема, це період її інтенсивного розвитку, тоді як інші функції може уповільнитись у розвитку. З настання нового вікового періоду відбувається перебудова міжфункціональних зв'язків – кожен раз переважає інша функція. Під рушійною силою психічного розвитку автором розуміється навчання. Воно може виявитись

даремним, або й в загалі уповільнити розвиток. Навчання має орієнтуватись не на завершені цикли розвитку, а на ті, що виникають. Зони найближчого розумового розвитку Л.С. Виготський визначив як різницю між рівнем актуального та потенційного розвитку дитини. Складності задач, які розв'язує дитина без допомоги, вказує на актуальний рівень розвитку, а завдання вирішені під керівництвом вчителя — потенційний [60].

Лев Виготський виокремлює періоди розвитку дитини співвідносячи їх до психологічного віку, який є результатом соціальної ситуації розвитку – типовим для відповідного віку, специфічним ставленням дитини до навколишнього світу, способом життя та «соціальним буттям» дитини [14, 48, 49].

Так накопичуючись, психологічні новоутворення, які є результатом вікового розвитку, входять у суперечність зі старою соціальною ситуацією розвитку, що веде до зламу попередніх і побудови нових взаємин, що відкриває дитині нову можливість розвитку для наступному вікового періоду. Так відбувається зміна психологічних вікових груп. Л. Виготський розрізняє два типи вікових періодів, що змінюють один одного: стабільні та критичні (кризи) [60].

Періодизація, яку він запропонував, включає такі періоди:

1. Народження - криза новонародженості;
2. дитинство (від 2-х місяців до 1-го року) - криза 1-го року;
3. раннє дитинство (від 1-го року до 3-х років) - криза 3-х років;
4. дошкільний вік (від 3-х до 7-ми років) - криза 7-ми років;
5. шкільний вік (від 8-ми до 12-ти років) - криза 13-ти років;
6. пубертатний вік (від 14 до 17-ти років) - криза 17-ти років

Д.Б. Ельконін використовував поняття “провідна діяльність”, розроблене А.Н. Леонтьєвим, як основний критерій розмежування вікових груп [48]. У кожному віці є система різних видів діяльності, але провідна посідає особливе місце в ній. Провідна діяльність – процес, який забирає у дитини найбільше часу,

головна діяльність для психічного розвитку. Тому за Д. Ельконіним кожному періоду розвитку відповідає провідний вид діяльності.

Він виділив таку періодизацію [52]:

- Перша епоха – раннє дитинство:
 - Перший період - немовля до 1 року
 - Ранній вік (1-3 років) з предметною діяльністю.
- Друга епоха – дитинство:
 - Дошкільний вік (від 3-х до 6-ти років) з рольовою грою.
 - Молодший шкільний вік (7 -11 років) з навчальною діяльністю.
- Третя епоха – підлітковий та юнацький вік:
 - підлітковий вік: 10-11 до 14 років з інтимно-особистим спілкуванням з однолітками.
 - юнацький вік: від 15 до 16-17 років. Провідна діяльність – навчально-професійна. Якісні новоутворення світогляд, професійні інтереси чи визначеність, самосвідомість [14, 26].

Також важливо зазначити що при зміні провідної діяльності (наприклад зміна предметної діяльності раннього віку на ігрову, що притаманна дошкільному віку) відбувається криза. Залежно від змісту виділяють: кризи взаємин (3 роки і 11 років) та кризи світогляду (1 рік, 7 і 15 років).

Вікову періодизацію основним критерієм розвитку якої є розвиток інтелекту створив швейцарсько-французький психолог Жан Піаже. Він поділяє вікові періоди відповідно до стадій когнітивного розвитку, які відрізняються різним стилем мислення та методом розв'язання завдань. Так він виділив:

- A. Сенсомоторну стадію (від народження до 2-х років). У дитини переважають відчуття за допомогою яких вона пізнає світ. Результатом проходження цього періоду є розуміння об'єктивного характеру світу (тобто об'єкти існують незалежно від того чи дитина бачить їх) та також

усвідомлення простих причинно-наслідкових зв'язків (зробіть те що просять, отримає нагороду).

В. Доопераційна стадія (2—7 років) складається із двох підстадій:

1. Передпонятійної (2—4 років). Дитина ще не розуміє що є предмети однакові за характеристиками та все ж це різні предмети (приклад дві однакові іграшки).

2. Інтуїтивної (4—7 років). Дитина може розв'язати кілька завдань інтуїтивно, мислення все ще ґрунтується не на логіці, а на сприйманні.

- Стадія конкретних операцій (7—11(12) років. На цій стадії поступово формуються основи логічного мислення перші спроби оперувати математичними поняттями, але залишається спроможність вирішувати завдання, які легко уявити.

- Стадія формальних операцій (12—14(15) років). Можливість використовувати абстрактні поняття, вміти логічно мислити, аналізувати та робити висновки. Лише після проходження даного етапу дитина спроможна особисто зробити свідомий вибір та відповідати за його наслідки [37, 51].

Також це вже враховується і в кримінальному і в цивільному законодавстві, яке розглядає правопорушення зроблені дитиною та дорослим по різному. Тому в деяких особливо важких злочинах адміністративна як і кримінальна відповідальність може настати у 14 років стандартно у 16 років. До цього моменту дитина вважається такою, що усвідомлює та не керує власною поведінкою, тому не несе відповідальність за наслідки.

Ознайомившись з віковими періодизаціями можна узагальнити, що межі юнацького віку — з 14,5 до 21 року, крім цього період юності ділять на ранній юнацький та старший юнацький вік. Вікові межі є умовними та можуть накладатись. За періодизацією розвитку інтелекту Ж. Піаже на момент проходження юнацького віку юнаки можуть логічно мислити, аналізувати та робити висновки. За періодизацією З. Фрейда вік юнацтва це генітальна стадія –

яка відповідає саме статевому розвитку. Е. Еріксон вказує що в цей вік юні особи переживають формування ідентичності, а результатом є самовизначення, відданість, вірність .Д. Ельконін, Л. Виготський уточнюють що в цей період провідною діяльністю є навчально-професійна, а якісним новоутворенням світогляд, професійні інтереси, визначеність, самосвідомість.

Висновок до першого розділу

Розвиток – складний та динамічний процес утворення і зміни внутрішніх якостей людини. У наукових колах виділяють три типи розвитку людини: фізичний, психічний і соціальний.

Вік – поняття, яке слугує для визначення характеристик індивідуального розвитку. Виділяють поняття хронологічного, біологічного, психологічного та соціального віку.

Віковим періодом називають частину, проміжок життя індивіда, в якому відбувається певний ступінь розвитку і який має характерні стійкі, кількісні та якісні особливості

Вікова періодизація — це спроба окреслити загальні закономірності, за якими протікає життєвий шлях особистості.

Л. Виготський визначав три групи вікової періодизації:

- за зовнішнім критерієм,
- за однією ознакою дитячого розвитку
- кількома ознаками дитячого розвитку.

Л. Виготський виокремив чотири основні закономірності, чи особливості розвитку дитини:

1. Циклічність;
2. Нерівномірність розвитку;
3. Рушійна сила;
4. Зона найближчого розумового розвитку.

Проаналізувавши теорії вчених можна узагальнити, що за їх періодизаціями вікового розвитку етап юності можна розділити на дві періоди: рання юність (14,5-15 – 17 років) та старший юнацький вік (18–25(21) років). При цьому в одних теоріях межі періодів накладаються в інших ні. Гостро зазначених меж періоду немає так як з часом вказував Д.Ельконін межі можуть змінюватись.

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЮНАЦТВА

2.1. Проблема самовизначення та криза ідентичності в юнацькому віці.

У попередньому розділі було розглянуто періодизацію розвитку людини від самого народження, тепер розглянемо більш детально особливості та проблеми розвитку юнацького періоду.

Юність вважається завершальний етапом формування особистості. За періодизаціями вікового розвитку цей етап умовно ділять на дві частини: рання юність (14,5-15 – 17 років) та старший юнацький вік (18–25(21) років).

Саме рання юність (14,5-15 – 17 років) є одним з найважливіших періодів у підготовці підростаючого покоління до самостійного життя. Одними із завдань цього періоду є вибір професії, підготовка до трудової діяльності, а також підготовка до створення власної сім'ї, що утворює нову соціальну ситуацію їх розвитку. Постає необхідність самовизначення та ідентифікації вибору свого життєвого шляху. Майбутня професія стає психологічним центром ситуації розвитку старшокласника.

Беручи до уваги данні багатьох психологічних досліджень у зазначеній віковій групі дітей на теперішньому етапі розвитку України спостерігається: пасивність життєва, відчуття безпорадності та безнадії, соціальний нігілізм, а також відчуженість від дорослих, В умовах змін в суспільстві процес формування ідентичності у юних осіб зазнав змін особливо послабилась важливість базової моралі, етичних принципів. Натомість підвищуються егоцентричні тенденції, знижується віковий поріг злочинців, утворюються різні форми девіантної поведінки [54].

Старший шкільний вік є початковою стадією фізичної зрілості і водночас стадією статевого дозрівання. Розуміння власних фізичних сил, здоров'я і

привабливості впливає на утворення у юнаків та дівчат високої самооцінки, впевненості у власних силах та життєрадісності, активності [5, 11]. На даній стадії розвитку в дітей розширюються рефлексивні можливості самосвідомості. Рефлексія – процес, який відображається у самопізнанні людиною самої себе як суб'єкта, а не об'єкта життєдіяльності.

Та потрібно зазначити, що статевая зрілість і соціальна зрілість не тотожні. Юність є переходом від зрілості фізичної до зрілості соціальної. Якщо статеве дозрівання у зв'язку із акселерацією настає раніше на 2-3 роки, то соціальна зрілість настає пізніше, оскільки для здобуття освіти потрібно більше часу [5].

Павелків Р.В. виділяє такі психологічні чинники, що утворюють основу професійного самовизначення [1, 36]:

- i. усвідомлення цінності суспільно корисної праці;
- ii. загальна орієнтація в соціально-економічній ситуації в країні;
- iii. усвідомлення необхідності загальної і професійної підготовки для повноцінного самовизначення і самореалізації;
- iv. загальна орієнтація у світі професійної праці;
- v. виділення подальшої професійної мети (мрії);
- vi. узгодження мрії з іншими важливими життєвими цілями (сімейними, особистими);
- vii. знання про вибрані цілі;
- viii. знання про внутрішні перепони, які ускладнюють досягнення вибраної мети тощо.

Усі ці умови створюють соціальну ситуацію, яку можна охарактеризувати як перехід з шкільного в доросле життя. При цьому основною формою діяльності ще продовжує залишатися навчальна (освітня), але велику конкуренцію починає складати трудова, дозвільна діяльність та спілкування [1, 11].

У юнаків та дівчат у цей період змінюється звичний спосіб життя, відбувається включення в нові соціальні групи та види діяльності, активне

спілкування з новими людьми, які викликають значне напруження і вимагають адаптації. А також ускладнюється ставлення до себе та до інших, загострюється потреба юнацтва зайняти позицію якоїсь соціальної групи [5].

Т. Титаренко вказує, що при негативному проходженні кризи ідентичності в період юнацтва утворюються такі фіксації:

- найнижча задоволеність смислом життя;
- найгостріша невпевненість у собі;
- переживання важкого стану невизначеності [1].

Молода людина, яка опинилася на порозі, самостійного життя, відчуває велику відповідальність за кожний свій крок, хоче зрозуміти своє призначення, відчути, куди саме слід рухатися, що робити.

Е. Еріксон, зазначав, що в юнацькому віці людина проходить найбільш глибоку кризу – «кризу ідентичності» – це важливий момент розвитку, підчас якого однаково динамічно наростає вразливість і розвивається можливість особистості. Криза впливає на визначення напрямів, цілей і змісту майбутнього життя молодій людині. Позитивним проходження кризи цього періоду є формування цілісної ідентичності, тоді як негативне – призводить до рольового змішування, відбувається «дифузія ідентичності», що призводить до утворення «синдрому патології ідентичності» [11, 36].

Він виділяє кілька аспектів ідентичності:

- a. індивідуальність: усвідомлення відчуття особистісної унікальності існування;
- b. тотожність і цілісність: відчуття внутрішньої тотожності, неперервності між тим, якою людина була і ким вона прагне бути;
- c. відчуття злагодженості й сенсу життя;
- d. єдність і синтез: відчуття внутрішньої гармонії та єдності, синтез образів самого себе і дитячих ідентифікацій в осмислене ціле, яке зумовлює відчуття гармонії особистості.

Автор наголошує що важливим у процесі механізму ідентифікації є послідовне ототожнення дитини з дорослими, які утворюють потрібну основу розвитку психосоціальної ідентичності в юнацькому віці [11, 36].

Сучасна криза ідентичності проявляється в різних формах: депресії, беззмістовна жорстокість, формах адикцій та безпорадності, прагненні втечі від реальності, різних формах нігілізму й нарцисизму. Такі нахили призводить до негативної автономії, ідеології, дезінтеграції і відсутності життєвих планів, тобто до втрати ідентичності [7, 21].

Якщо спробувати розглянути ідентичність через Я-концепцію то можна припустити що це цілісний образ власного Я та включає в себе і поєднує усі модальності(Я-фізичне, Я-ставлення, Я-образ та ін.) [18, 46].

Так під сформованою ідентичністю ми можемо розуміти зібрання всіх особистісно рольових, уявлень у вигляді вбудованої цілісності психофізіологічних та соціальних характеристик, що були схвалені значущою особою, групою, суспільством та в цілому виражено поєднують як соціальну так і особистісну складову ототожнення [18, 20, 21].

Вчені визначають чотири типових варіанти формування ідентичності:

1. Невизначена, ще не сформована, «дифузна» ідентичність означає що молода людина ще не пройшла через випробування, пов'язані з самовизначенням.
2. Наперед зумовлений, «приречений варіант розвитку» передбачає, що індивід раніше визначеного терміну включився у «дорослу» систему взаємин, зробивши це під чужим впливом, що розцінюється як несприятливий фактор для формування його особистісної зрілості.
3. Проба ролей або «мораторій» у спробі виробити ідентичність, коли молода людина знаходиться у процесі інтенсивного пошуку себе.
4. Реалізована або «зріла ідентичність» вказує на те, що криза пройшла, відчуття самоідентичності, тобто власної визначеності, сформовано, і молода людина перейшла до самореалізації [21, 47].

У науковій літературі часто зустрічаються два поняття “ідентичність” та “ідентифікація”. Вони не є тотожними оскільки перше означає психічний стан, а друге процес, який спричиняє його.

На думку С.Д. Максименка ідентифікація це в першу чергу спосіб однієї людини зрозуміти іншу під час їхньої взаємодії, усвідомлене або неусвідомлене уподібнення [12, 35].

А.В. Фурман під поняттям ідентифікації розуміє – ототожнення себе з певними суспільством, людиною чи невеликою соціальною групою, при цьому процес може бути неусвідомленим. Також автор пояснює ідентифікацію як психологічний механізм захисту, уподібнення об’єкту тривоги чи у приписуванні іншим власних можливостей мотивів, емоцій, почуттів [12].

Важливо зазначити що багато психологів (в тому числі й Е. Еріксон) розглядають кризу ідентичності як патологічний стан, для подолання якого необхідна допомога особі. Однак криза ідентичності вивчалася і як стадія нормального розвитку особистості.

У дослідженнях вікової психології немає однастайності визначення терміна “криза ідентичності” для позначення періоду переходу особистості від дитинства до дорослості [8]. Головною ідеєю теорії безкризового розвитку є принцип, згідно з яким криза – результат “безладного дорослішання”. Ця позиція, на думку Р.Тайсон та Ф.Тайсон, пояснює кризу як нормативний елемент розвитку особи, відсутність якого пов’язана з “достроковою консолідацією”. На основі синтезу цих позицій з’явилась теорія двох типів проходження стадії дитинства до дорослості – кризового та безкризового” [21].

Одну з важливих ідей що до розвитку юних осіб дає А. Ватерман,. Він наголошує на тому, що почуття досягнення ідентичності не є постійним і з часом руйнується відповідно до мети, цінностей та переконань які втратили свою значимість для людини та не співпадають з вимогами життя, яке змінилося. Якщо в цей момент відбудеться процес ототожнення, то в результаті ідентичність змінює

структуру на таку, що буде відповідати новим вимогам соціуму. Та при цьому якщо в процесі ідентифікації більшою мірою домінує “механізм психологічного захисту” то людина як правило не бажає змін чи не хоче помічати їх, тоді і виникає криза ідентичності [21].

Криза ідентичності – це відправний пункт у встановленні справжнього авторства у визначенні та реалізації власних поглядів на життя [21].

Зрештою, кризу ідентичності можна розглянути через формули В. Хесле: «відторгнення самості зі сторони «Я». Це відторгнення не може бути безумовно відкритим; «Я», відчуваючи тиск від самості, може намагатися обдурити себе за допомогою другорядної діяльності, метою якої є – відволікти увагу «Я» від своєї «самості» [11].

В науковій літературі деякі автори виділяють індикатори кризи ідентичності як правило це конфлікт, який переживається в суб’єктивному досвіді людини. Цей конфлікт є джерелом розвитку особистості і визначає як конструктивні так і деструктивні життєві сценарії (А.Адлер, К.Левін, В.Франкл, К.Хорні ін.). Зріла ідентичність позбавляє людину почуття загубленості, невпевненості у собі, незахищеності, стресу, конфлікту, сумніву щодо вибору поведінки, та нормалізує стан свідомості в умовах трансформації сучасного суспільства (М.Й.Боришевський, Ф.Є.Василюк, Н.В.Грішина, С.Д.Максименко, Н.В.Скотна, Н.І.Пов’якель, Н.В.Чепелева та ін.) [22].

Одним із важливих завдань під час проходження кризи ідентичності є надання юній особі шансів для розуміння факту існування кризи особистої ідентичності, завдяки детальному психологічному супроводу в зазначеному періоді мета якого, позитивне проходження цього періоду та набуття ідентичності [32].

Також розглядаючи кризу юнацького віку (кризу ідентичності) як психологічно негативний факт у розвитку особистості дослідники, часто вказують на “кризові ситуації” в яких у особистості проявляються відхилення на кшталт

неврівноваженої поведінки, набувається сильна чутливість до зовнішніх впливів, і загалом при важких обставинах проходження кризи, можливі в першу чергу затримка процесу формування нової ідентичності, так і регрес до ранніх, її форм [4, 22, 33].

Так однією з негативних сторін кризи ідентичності є формування неадекватної ідентичності що може проявитись у декількох варіантах [37, 45]:

- a) ухиляння від тісних контактів, від психологічної інтимності;
- b) невміння концентрувати сили на якійсь одні діяльності (справі) нездатність активувати внутрішні сили, ресурси, «розмивання творчих здібностей»;
- c) страх зміни та небажання дорослішати (інфантильність), нездатність будувати життєві плани.

Ця думка може знайти підтвердження як у теоріях, пов'язаних з внутрішньо-особистісними конфліктами, що слугують індикаторами виявлення в індивіда кризи ідентичності, так із негативними наслідками цього конфлікту [13, 22, 47].

Серед зазначених виділяють наступні негативні наслідки:

- 1) психологічну дезорганізацію індивіда;
- 2) зниження активності, ефективності діяльності;
- 3) підвищений рівень тривожності;
- 4) залежність від інших та обставин;
- 5) загальну депресію та стресові стани, фрустрацію основних потреб;
- 6) почуття неповноцінності, нікчемності;
- 7) розлад життєвих цінностей, втрату сенсу життя.

До того ж відсутність можливості позитивного проходження кризи може паралельно призвести до виникнення гострих переживань невдачі, незадоволених потреб, недосягнення цілей.

Серед основних труднощів, що стають на перешкоді юним особам, психологи виділяють наступні:

- I. Негативні переживання, спричинені виходом зі знайомого, комфортного середовища колективу;
- II. Невизначена мотивація вибору професії, недостатня психологічна готовність до неї;
- III. Відсутність навичок самостійної роботи;
- IV. Невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності, що посилюється відсутністю щоденного контролю з боку викладачів;
- V. Пошук найкращого балансу між режимом праці та відпочинком в нових умовах, налагодження побуту та самообслуговування, особливо при зміні середовища (наприклад переході з домашніх умов до гуртожитку).

Таким чином протиріччя, що виникають в процесі, мають значущий вплив на перебіг та проходження кризи ідентичності [47].

У загальному, наслідки кризи для людини, як вказувалось вище, можуть бути різними за значенням: як позитивні (утворення ідентичності), вихід з кризи, так і негативні – спричинення психологічних девіацій.

Науковці також виділяють наступні способи подолання кризи. Спираючись на вищевказані наслідки впливу кризи ідентичності на юних осіб. В науковій літературі виділяють такі можливі варіанти подолання кризи ідентичності: конструктивні (гармонійні) та деструктивні (дисгармонійні) [21,22]

Конструктивним називають додання кризи ідентичності в тому випадку, коли при її проходженні дотримані наступні умови впливу на особистість, а саме:

1. глибокий психологічний супровід під час кризового віку;
2. створенням комплексу виховних батьківських, психологічних стратегій у вигляді настанов, переконань, на основі соціальних норм та цінностей;
3. вплив на особистісні психологічні ресурси особистості.

Виключно важливу роль у полегшенні перебігу кризи ідентичності підлітка в період вікової кризи розвитку може відігравати детальний психологічний супровід кризового віку та вже закладений на попередніх етапах, “психологічний

фундамент”, який являє собою гармонію між батьківською любов’ю, системою виховних настанов; переконань, базованих на загальнолюдських цінностях та безоцінне ставлення та турбота зі сторони батьків впродовж раннього віку [22].

В такому разі для додання кризи індивіду потрібно буде лише докласти пару зусиль для перевірки відповідності нових цілей, цінностей, переконань новим умовам.

Виходячи, з усього вище сказаного, основною та важливою психологічною умовою позитивного проходження кризи ідентичності є розуміння дитиною здорової, позитивної ідентичності в підлітковому віці, що залежить від турботи, інтересу, любові від батьків на етапі дитинства, при умові, вчасного отримання психологічної допомоги у визначенні позитивних, еталонних зразків особи, гармонійному співвідношенні складових «Я-концепції», зменшені суперечностей між “Я-реальним та -ідеальним”, подоланні невизначеності плануючи та конструюючи нові форми для ідентифікації; у психологічному супроводі у деяких випадках, зміни інтересів, ціннісних орієнтацій, різних сфер життя, способів додання труднощів;

Отже, успішність позитивного подолання кризи ідентичності залежить: від попередньо набутого досвіду в міжособистісній взаємодії та взаєморозумінні в сімейній сфері; утворення певних психосоціальних умов, основою яких є взаємоповага у соціальному середовищі (сім’ї) підлітка та в навчальному закладі; приділення уваги освіти на духовний розвиток особистості, надання юним особам широкого вибору варіантів позитивного способу життя й ідентифікаційних моделей, як і взірців для наслідування.

Ранньоюнацький вік має вирішальне значення в становленні майбутнього людини. Впродовж цього віку у підростаючої особистості формується фізична, психічна та соціальна зрілості, наслідком яких є здатність свідомо і самостійно виконувати відповідальні соціальні функції як повноправний член суспільства.

2.2 Соціальні траєкторії особистісного розвитку та їх вплив на професійне самовизначення юнацтва

Традиційно в науковій літературі поділяють професії за п'ятьма класами: людина-людина, людина-знакова система, людина-техніка, людина-природа, людина-художній образ. Але залежно від культурного середовища і історичної епохи, в якій перебуває суспільство, професії набувають певного значимості, актуальності. Вони збагачуються соціально-культурним контекстом. Так на сьогодні актуальні і затребувані такі професії: IT-фахівець; менеджер з продажу – це фахівець, який займається продажем товарів і послуг компанії, забезпечує збільшення кількості клієнтів; менеджер вищої ланки – топ-менеджер, в обов'язки якого входить керівництво персоналом, прийняття важливих стратегічних рішень для розвитку компанії; креативний дизайнер – професія, яку не зможе замінити жодна машина, завдання фахівця поєднати ергономічність. Естетичність, екологічність та функціональність, відповідно до уподобань клієнта; HR-менеджер – фахівець, який прийшов на заміну всім відомим «кадровикам»; професія коуч – фахівець з розвитку навичок досягнення результату; системний аналітик – фахівець, який займається аналізом даних певної сфери діяльності компанії; вертикальний агроном – займається вирощуванням культур у містах (на балконах та дахах будівель) та ін. Еволюційний розвиток вносить свої вимоги до професійної зайнятості та не менш популярними залишаються професії лікаря, юриста, архітектора, аграрія чи сфери обслуговування, проте щоб бути затребуваним в сучасній економіці, замало фахівцю володіти вміннями вузької спеціалізації.

Це означає що соціум не відійшов від традиційного поділу професій, але збагатив їх звучанням сучасності аналізуючи цю ситуацію нами виокремлено такі соціальні траєкторії особистісного розвитку юнацтва:

1. Здобути престижну роботу яка забезпечить високий соціальний статус.

2. Надання переваги молодими людьми високооплачуваній професії.
3. Організація роботи за принципом фрілансу.
4. Обов'язкова наявність soft skills (такі як комунікативні навички, розвинутий емоційний інтелект, вміння взаємодіяти в команді та ін.)
- 5 Вільне володіння кількома мовами.
6. Обов'язкова комп'ютерна грамотність.

Дані соціальні траєкторії впливають на самовизначення та особистісний розвиток молоді, особливо загострюючи цей процес в юнацькому віці, коли молода особа стоїть на порозі переходу у доросле, самостійне життя і зустрічається з новими та складними соціальними ситуаціями.

З розвитком суспільства все швидше з'являються нові професії, через що дедалі частіше інтереси учнів і плани їхніх батьків зазнають зміни, як і поняття престижності професії в соціумі. На сьогоднішній день не завжди педагогам вдається донести та переконати батьків та самих учнів у тому, що людина повинна зв'язувати власну долю не просто з престижною професією, а з такою, яка відповідає її інтересам, здібностям, темпераменту. Тому перед працівниками закладів освіти стоїть завдання допомогти дитині зрозуміти свої власні профорієнтаційні потреби, а батькам задуматись про можливості та здібності їхніх дітей.

У старшій школі обрання професії є потребою та реалією. Л. І. Божович наголошує, що ця вікова стадія для юних осіб стає етапом пошуком власної цілі та смислу існування, необхідність віднайти своє місце у суспільному потоці життя [44, 58, 59]. Д.О. Леонт'єв, описує вибір майбутньої професії для багатьох старшокласників як обов'язкове завданням, від якого відмовитися змоги немає, лише можливо частково відкласти [20, 27].

Проблема особистості, на сьогоднішній день, досить широко досліджується та все ж єдиного, загального визначення поняття «особистість» немає. Так беручи до уваги точку зору педагогіки і психології «особистість» – це певне

співвідношення психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери) [28, 31].

У своїх роботах психолог А.К. Маркова виділяє декілька видів “самовизначення”, а саме: життєве, особистісне, соціальне, професійне. Під професійним самовизначенням розуміється як тривалий процес головною метою якого є вибір майбутньої професії [18, 24].

О. Арцишевська визначає, самовизначення людини як – процес і результат визначення особою самої себе через призму власних якостей і властивостей, власної неповторності, відмінності та схожості з іншими людьми, істотами та предметами, свого місця у світі [37].

Відомий психолог Є. Клімов, досліджуючи питання вибору професійної діяльності [6, 24], у своїх працях надав кілька підходів до розуміння поняття «професія»:

- галузь докладання зусиль людини, в якій людина здійснює свої трудові функції;
- спільність людей, зайнятих певного роду трудовими функціями;
- підготовленість, тобто знання, вміння, навички, завдяки яким людина може виконувати певні трудові функції;
- діяльність, робота професіонала, тобто розподілений у часі процес реалізації трудових функцій [35].

Проаналізувавши психолого-педагогічні джерела, потрібно відмітити що науковцями розглядалися різні “соціальні чинники”, які детермінують становлення та професійне самовизначення підростаючої особистості [24]:

1) вплив сім'ї;	3) вплив однолітків;
2) вплив школи;	4) вплив засобів масової інформації.

Одним із чинників та найважливішим з них є сім'я, первинна соціальна група, оскільки саме вона створює у дитини перше уявлення про світ. Загально відомо що перші професійні орієнтири, взірці дитина отримує в сім'ї, вперше як правило дитина знайомиться з професією своїх батьків. Причина цього в тому, що сім'я є полем взаємовідносин дитини з батьками під час періоду дорослішання. Сім'я зістається значущою і спричиняє всебічний розвиток людини, та впливає на професійне самовизначення дитини. У сімейному колі питання професійного самовизначення дитини стає предметом свідомих професійних намірів, яке припадає на підлітковий вік, та основний акцент приходиться саме на ранній юнацький вік, та після закінчення школи.

У наукових працях та психологічних теоріях професійного самовизначення особистості можна відмітити два основні напрямки [12]:

1) професійне самовизначення описуються як новоутворення, що появляється у старшому шкільному віці (М.Ю. Варбан, А. Маслоу, М.М. Муқанов та ін.); 2) професійне самовизначення розуміється як штучно організований процес. У заданих межах окреслених підходів зустрічаються відмінні позиції багатьох дослідників щодо поняття професійного самовизначення особистості.

У працях Р. Бернса, І. Беха, М. Гінзбурга, Е. Діксона, І. Кона, П. Шавира та ін., що присвячені питанню самовизначення молоді, поняття «самовизначення» авторами пов'язується з процесами «пошуку себе» «відкриття Я», «усвідомлення Я».

А. Маслоу під самовизначенням вживає термін «само актуалізація». Його головна ідея в тому, що необхідність та прагнення в самоактуалізації своїх можливостей і здібностей природня для здорових людей і також прагненням до самовдосконалення, самореалізації та спроб реалізувати власні сили у важливій справі [34, 35].

Вибір професії – це не однорівневий акт [27]. Він складає з низки послідовних стадій, що складають один цілісний процес, який за масштабом

охоплює весь період професійної діяльності особистості – від появи професійних намірів до закінчення трудової діяльності, а в часовому аспекті реалізується трьома стадіями: спонтанно, профільно, конкретно професійно [44]. Дані стадії різняться за глибиною і змістом суб'єктивного само пізнання: 1) стадія професійного самовизначення охоплює процес первинної орієнтації у багатьох видах діяльності; 2) профільне самовизначення молодого людиною на підставі усвідомлення власних інтересів, можливостей та здібностей. Це дає змогу здійснити вибір професійної сфери, що відповідає здібностям та інтересам; 3) на стадії конкретно професійного самовизначення молода особа усвідомлює максимально широке коло внутрішніх і зовнішніх соціальних чинників. В загальному, ставлення юних осіб до предмету професійної діяльності чи до самої професії є на сам перед сукупністю її досвіду.

М. Пряжніков у своїх роботах розділяє поняття особистісного та життєвого самовизначення. Натомість ві запропонував класифікацію видів самовизначення особистості, критерієм якої є ступінь свободи який їм належить: професійне, життєве, особистісне [18, 27, 35].

Також Є. Клімов, описує професійне самовизначення як центр утворення всіх можливих “самовизначень” юної особи як суб'єкта діяльності і особистості.

На томість М.Р. Гінзбург, наголошує, що потреба особистісного та професійного самовизначень, має певний рівень детермінування вимогами соціуму, але автор також зазначає, що самовизначення спричиняється і внутрішнім психічним розвитком людини та поєднане з потребою у самореалізації, яка загострюється у юнацтві. М.С. Коган виділив чотири типи діяльності, що мають зв'язок з професійним самовизначенням людини. До них відносять [27]:

- a. пізнавальна (збір загальної інформації);
- b. ціннісно-орієнтаційна (самостійне знайомство зі світом професій);
- c. перетворююча (“проба сил”);
- d. комунікативна (умова для інших діяльностей).

Автори зарубіжних теорій (диференційно діагностична, психоаналітична, теорія рішень, типологічна, теорія розвитку) визначають процес професійного самовизначення, беручи до уваги індивідуальні психологічні особливості людини, умови професій до психологічної сфери суб'єкта вибору, та специфіку особистісного розвитку тощо. Головною відмінністю в даних підходах зарубіжних теорій є їх спрямування на складові елементи професійного самовизначення, які розглядаються в традиціях психологічних шкіл, до яких відносяться.

Різномасштабність явища «професійне самовизначення» приводить до різного тлумачення цього поняття науковцями. В сучасній науковій літературі дане поняття тлумачать як “процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності” [13]

Вивчаючи дане поняття, Е. Зеєр, зазначає, що «професійне самовизначення» є активним та тривалим процесом підбору професії, це емоційне відношення особистості до власного місця в ряді професій. На думку науковця професійне самовизначення є важливим фактом самореалізації юних людей не конкретній діяльності, але й в цілій культурі загалом. Неперервний пошук власного місця в світі професій приводить особистості до сфери діяльності де вона себе реалізує. Додатком до цього, є ще й прояв власної позиції та творчості в проблемних ситуаціях професійного самовизначення [35].

Розглядаючи професійне самовизначення як багатоплановий і різномасштабний процес, то можемо визначити багато чинників, що впливатимуть на перебіг розвитку [30, 38]. Їх можна поділити на: зовнішні (макро і мікро соціум) і внутрішні (особистісні мотиви, індивідуально типологічні особливості, особливості ціннісно-сислової сфери, особливості “Я концепції”) факторів.

Традиційно чинники вибору професії, умовно ділять на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних відносять інтереси (пізнавальні та професійні, інтерес до професії, нахили), здібності (психологічні властивості, що необхідні для успішного виконання певного виду діяльності), темперамент, характер. Тоді як до

об'єктивних чинників включають рівень підготовки (академічна успішність), стан здоров'я, поінформованість про світ професій та альтернативи професійного вибору. Не менш важливим визначають детермінування професійного самовизначення соціальними факторами: соціальне оточення, освітній рівень батьків тощо. Дослідження науковців демонструють, що більшість старшокласників не мають готовності до обрання професії. Це спричиняє потребу створення можливостей для активізації процесу професійного самовизначення старшокласників.

Більшість фахівців з профорієнтації (М.М. Захаров, Є.М. Павлютенков, В.Ф. Сазонов) виділяють найбільш важливими суб'єктивними умовами вибору професії вважають: мотиви, інтереси, схильності, здібності індивіда до трудової діяльності, яку він обирає. Ці аспекти налаштовують умовну програму розвитку особистості, яка впливає на готовність індивіда до професійного самовизначення [56].

До об'єктивних чинників перераховують доступність та наявність місць у різних сферах господарювання, умови праці та інші складові [30, 35]. Не зважаючи на це, професійне самовизначення юних осіб поєднане із вибором та входженням в соціальне середовище, як в професію та певну сферу соціальної активності.

Системно-структурним аспектом професійного самовизначення є присутність в процесі професійного плану що ґрунтується на уявленнях та взірцях про вибрану сферу професійної діяльності, про зусилля оволодіти майбутньою трудовою діяльністю та можливості професійного зростання. Професійний план – це складовий елемент життєвого плану, планування людиною бажаного способу життя, тобто соціального, професійного, сімейного статусу, а також про способи їх досягнення. Джерело професійного плану це: 1) уявлення про місце праці в житті людини (ціннісно-мотиваційний аспект вибору професії); 2) майбутня перспективна мета діяльності (мрія), що відповідає іншим цілям життя (сім'я, рівень матеріального добробуту та ін.); 3) наявність знань про професію та навчання у відповідних професійних закладах освіти; 4) усвідомлення своїх

можливостей у досягненні встановленої мети (реальна самооцінка внутрішніх і зовнішніх факторів вибору професії); 5) розуміння способів підготовки до реалізації встановленої мети і шляхів самовдосконалення; 6) реальна підготовка для досягнення мети і реалізація окремих компонентів професійного плану під час пробних пошукових дій; 7) при потребі інші варіанти профплану, новий професійний вибір в тому випадку якщо існує невідповідність можливостей та вибраних цілей [38].

Під чинником ми розуміємо причину, рушійну силу якогось процесу, явища, що визначає його характер.

Згідно вище зазначених чинників у науковій літературі виділяють такі класифікації чинників, що впливають на формування готовності до професійного самовизначення:

1. Класифікація соціальних чинників, їх поділ на макро- і мікрорівні: до макрорівня входять: соціальна структура соціуму, механізм соціальної стратифікації в суспільстві і місце у цих механізмах освіти; до чинників мікрорівня – соціальний стан і освіту батьків, расову й етнічну приналежність, успішність навчання в школі.

2. Класифікація за характером дії на суб'єкта професійного самовизначення: об'єктивні чинники, суть дії яких – однаковий вплив на однорідні групи (етап навчання і професійна спрямованість); суб'єктивними чинниками називають ті, що проявляються в особистісних характеристиках учнів (міра самосвідомості, свідомості, цілеспрямованості дій); соціально-психологічні чинники, спричинені конкретно індивідуалізованим впливом оточення (вплив близького оточення – сім'ї, друзів, учителів).

3. Класифікація критерієм якої є профорієнтаційна робота: 1) внутрішні (особистісні) до них входять: рівень підготовки, мотивація, задатки, соціально-демографічні особливості; 2) зовнішні, безпосередній вплив на особистість і її професійне самовизначення спричиняють соціальні групи – сім'я, родичі, друзі,

колеги по професії; 3) ЗМІ, громадськість (школа, позашкільні навчальні заклади, дитячі організації); 4) професійні навчальні заклади (заходи з профорієнтації ЗВО, коледжів та ін.); 5) інформація служб зайнятості, екскурсії на підприємства; 6) загальна ситуація професійного самовизначення: наявність робочих місць, потреба регіону в кадрах, соціально-економічна ситуація, структура виробництва, демографічна ситуація.

Проаналізувавши наукову літературу, встановили, що в визначенні чинників, які детермінують готовність до професійного самовизначення, більшість науковців не класифікує їх за однією умовою.

Багато наукових досліджень, визначають складність і багатоаспектність проблеми мотивації тим що вона детермінована безліччю підходів до розуміння її сутності, природи, структури. У роботах М. Роберта і Ф. Тільмант, мотивація визначається як потреба, яка спонукає особистість діяти з конкретною метою. Прагнення є внутрішнім елементом мотивації. Сама ж мотивація це динамічний процес фізіологічного і психологічного управління поведінкою людини, який окреслює спрямованість та порядок, активність і стійкість.

Д. Константиновський, наголошує на ролі мотивації в освіті дитини, вказує на важливість мотивації не лише як ресурсу для освіти, а й її важливість, як каталізатора для суспільства загалом, яке визнає потребу чіткого розуміння сучасної освіти, і вимагає обов'язкового створення мотивації будь-якої діяльності.

Не аби якої значущості надається навчальній мотивації, як одному із основних видів мотивації. Навчальна мотивація є складовою навчальної діяльності, яку Д. Ельконін визначає як процес, зміст якого полягає в оволодінні загальноприйнятими способами дій у сфері наукових понять, така діяльність спонукається, на думку автора, відповідними мотивами. Ця діяльність має одне з визначальних значень в готовності до професійного самовизначення юних осіб, оскільки мотив, являється психологічною стороною діяльності, що спонукає і спрямовує її. Таким чином формувати необхідно саме навчальну діяльність, усі її

етапи та елементи. Спираючись на вищевикладене, головними мотивами, які обумовлюють вибір професії і впливають на встановлення професійного самовизначення особистості, це – сім'я, цінності, схильності, потреби, інтереси і здібності.

Розглядаючи віковий аспект професійного самовизначення учнів 10-11 класів характерним є період уточнення соціально-професійного статусу. В науці виділяють такі структурні компоненти готовності юнаків та дівчат до професійного самовизначення: когнітивний, мотиваційний та практичний [5].

До когнітивного компонента готовності до професійного самовизначення входять наступні показники: володіння знаннями про індивідуальні особливості; інформованість про професії; усвідомлення вимог професії, що обирається, беручи до уваги індивідуальні характеристик людини.

Мотиваційний компонент – ставлення індивіда до обрання майбутньої професії, а важливі показники його вияву – наявність відповідної професійної зацікавленості та намірів, мотивів обрання професії. Мотиваційний компонент є складною динамічною структурою, елементи котрої певним чином взаємопов'язані а взаємозалежні. До елементів мотиваційного компонента входять відповідні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, інтереси, схильності, установки. Мотиваційний компонент утворюється під час процесу діяльності і виявляється у змінах пріоритетності мотивів, їхньої значущості, в процесі появи нових і усунення старих мотивів. Домінуючими мотивами, безпосередньо є ті що зв'язані зі змістом майбутньої професійної діяльності.

Практичний компонент виявляється в тому що особистість вміє створювати власний професійний план та втілювати заходи щодо його реалізації. До практичного компонента готовності вибору професії як правило включають необхідні знання та навички для цієї професії, професійно важливі якості особистості [5].

С.В. Кузнецова досліджуючи питання впливу батьківських установок на професійний вибір юнацтва наголошує на важливому компоненті взаємодії батьків і дитини, який впливає на успішне професійне самовизначення. Він вважає, що батькам необхідно: 1) намагатися більше часу приділяти спілкуванню з дитиною на тему, як самі обирали професію і як саме надавали пріоритети у виборі професії; 2) допомогти усвідомити дитині власні, можливості та внутрішній світ та зрозуміти їй своєю неповторність, поєднуючи її з входженням у професії; 3) підготувати дитину до змін у суспільстві, саме до динамічного руху, складного світу, який вимагає гнучкості, активності загалом мобільності що у на сам перед впливає на зміни у професійній діяльності; 4) батькам розуміти дитину, вміти прислухатись до бажань дитини та бути спроможним погодитись на позицію дитини у виборі власної професії; 5) не допустити в поведінці, по відношенню до дитини, авторитарності [24].

Вибір професії це – важливий процес професійного визначення, що є вихідною подією професіогенезу особистості. Рух психічного розвитку особистості активізує питання готовності юних осіб до вирішення важливого вибору в житті. Успішна реалізація професійного самовизначення вимагає наявності оптимальних психолого-педагогічних умов для активації процесів професійного самовизначення учнів.

Одним із головних суб'єктів, які чинять вплив на професійне визначення сучасного підлітка, є сам учень і його батьки. Для більшої частини підлітків основний мотив обрання професії є самореалізація. Проблема вибору майбутньої трудової діяльності дитини пов'язана часто з непоінформованості або слабкою обізнаністю та ресурсним забезпеченням щодо освоєння обраної професії [24].

Виходячи із результатів багатьох соціологічних досліджень науковці роблять такі висновки щодо учнів старших класів та їх батьків: для позитивного результату професійного самовизначення юних осіб необхідно здійснювати різноманітні

заходи з профорієнтаційної роботи, які охоплюють як самих старшокласників так і їх батьків.

Таки чином проводячи профорієнтаційну роботу, спрямовану на готовність до професійного самовизначення, важливо показувати учням потребу вмотивованого вибору професії. Необхідно допомогти учням усвідомити те, що спонтанний вибір майбутньої трудової діяльності приносить розчарування людині, яка здійснює вибір професії.

Висновок до другого розділу.

Ідентичність це – цілісний образ власного Я та включає в себе і поєднує усі модальності.

Ідентифікація це – процес свідомого чи неусвідомленого ототожнення себе з певними суспільством, людиною чи невеликою соціальною групою, або психологічний механізм захисту, уподібнення об'єкту тривоги.

Криза ідентичності розглядається як патологічний стан, та нормальний процес розвитку особистості (теорія кризового та безкризового розвитку).

Криза ідентичності – це відправний пункт у встановленні справжнього авторства у визначенні та реалізації власних поглядів на життя. Однією з негативних сторін кризи ідентичності є формування неадекватної ідентичності що може проявитись у декількох варіантах та призводить до негативних наслідків.

Протиріччя, що виникають в процесі ідентифікації, мають значущий вплив на перебіг та проходження кризи ідентичності, виділяють два варіанти подолання кризи ідентичності: конструктивні (гармонійні) та деструктивні (дисгармонійні).

Проблема ідентичності безпосередньо впливає на професійне самовизначення дитини. Вибір професії – це багаторівневий акт, що складається з низки послідовних стадій, які поєднуються в одному цілісному процесі.

Виділяють три групи класифікацій чинників, що впливають на формування готовності до професійного самовизначення: 1) класифікація соціальних чинників; 2) класифікація за характером дії на суб'єкта професійного самовизначення; 3) класифікація критерієм якого є профорієнтаційна робота.

Більшість науковців не класифікує чинники за однією умовою. В науці виділяють три структурні компоненти готовності підлітків до вибору професії: когнітивний, мотиваційний та практичний. Виділяють два основні напрямки теорій професійного самовизначення: 1) як новоутворення, що появляється у старшому шкільному віці; 2) як штучно організований процес.

РОЗДІЛ III. ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА З ОСОБАМИ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

3.1. Особливості профорієнтаційної роботи

Професійна орієнтація – це система організації та проведення навчально-виховних робіт, метою та завданням яких є засвоєння учнями потрібних знань про соціально-економічні й психофізіологічні аспекти здійснення вибору професії, створення вміння співставити вимоги різних професій відповідно до психологічного розвитку особистості та власних професійно значимих умінь, а також можливості та засоби їх розвитку.

На думку О.В. Тяпті профорієнтація це тривалий процес, що включає три головні моменти:

1. вплив соціального середовища на особистість, яка формується;
2. усвідомлення потреби праці, розуміння її сфери;
3. перетворення праці за законами розвитку сучасної дійсності [6].

Правильний вибір трудової діяльності впливає на моральне задоволення та рівень самооцінки. Разом з тим це впливає на ефективність діяльності, та її високу якість. Науковці також називають вибір професії умовною відправною точкою, де зустрічаються та поєднуються бажання особистості та інтереси суспільства.

Головним завданням профорієнтації є знайомство учнів з професіями та вимогами щодо вибору, спрямувати молодь на самопізнання і власну активність як основний чинник професійного самовизначення; формування в юних осіб навичок порівняння своїх здібностей і вимог, вибраної професії, складати та реалізовувати план набуття професійних навичок та забезпечення розвитку важливих для трудової діяльності якостей людини [2].

У профорієнтаційну роботу входять такі складові: професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація.

Професійна інформація – це психолого-педагогічна система, завданням якої є формування в юної особи ініціативної профорієнтаційної позиції, яка буде відповідати суб'єктивним та об'єктивним умовам свідомого та власного її професійного самовизначення. Інформація дає школярам можливість дізнатись про світ професій, їх зміст та умови, про галузі кожної з них, ознайомлює з вимогами, які професія висуває перед кандидатами та можливостями оволодіння потрібними вміннями. Це сприяє усвідомленню школярами власних схильностей, психофізіологічних можливостей, розуміння того, які з вимог трудової діяльності, потрібно розвинути та, які для цього ресурси потрібні (фінансові, психофізіологічні), щоб здійснити правильний вибір що до професійної діяльності в обраній сфері майбутньої професійної діяльності [6, 10].

Професійна діагностика – це різновид психологічної діагностики, метою якої є виявлення значущих властивостей і особистісних якостей для оволодіння й здійснення майбутньої діяльності [10].

Професійна консультація – отримання особистістю науково обґрунтованої допомоги, щодо найкращих для неї шляхів і засобів професійного самовизначення. Метою професійної консультації є навчання школярів можливості самооцінки своїх якостей, для встановлення відповідності власного та заявленого рівня вмінь та навичок, які є важливими для професії. Мріючи про професію, не менш важливе усвідомлення школярами того, чи підходить їм така робота. Тобто через консультування відбувається особистісна рефлексія, яка допомагає самовизначенню школярів [10].

Однією зі складових профорієнтації є професійний відбір. Під цим поняттям визначають систему роботи, напрямом якої є надання допомоги учневі у конкретному виборі професії діяльності на основі виявлених загальних і

особливих здібностей, навичок, інтересів, потреб та об'єктивних обставин профпідготовки і працевлаштування. Професійний відбір здійснюється закладами освіти, які при вступі надають перелік конкретних вимог, також цим займаються і організації, що беруть випускників освітніх закладів на роботу. Це етап роз'яснювальних робіт. Претендентам необхідно усвідомити, що вони мають певні недоліки, які не є відхиленням від важливих профвимог, а попрацювавши над собою, можуть розвинути їх чи компенсувати іншими навичками й стати професіоналом у обраній сфері діяльності [6, 10].

Професійна адаптація — це процес пристосування працюючого до умов середовища трудової діяльності, що впливає на досягнення продуктивності та якості праці. В цій опції відстежуються кореляції між професійними амбіціями, інтересами, якостями людини та вимогами діяльності. Професійна адаптація має кілька етапів, перший з яких вже відбувається під час професійного навчання в освітньому закладі [6].

Ознаками професійної адаптації вважають:

- I. розвиток здібностей і нахилів до обраної професійної діяльності;
- II. узгодження мотивацій (особистої та суспільної) праці, на яку впливає зміст праці, сім'я та професійне середовище;
- III. результативність адаптаційних процесів [6, 10].

Функціонування соціальних інститутів, які виступають суб'єктом профорієнтації, виходячи з відповідних положеннях ЮНЕСКО та наукової літератури, здійснюється на основі таких основних принципів [15, 56]:

1. дотримання прав людини, незалежно від її приналежності чи віросповідання та інших відмінностей;
2. погодження суспільних та особистісних інтересів при створенні індивідуальної освітньої траєкторії та визначенні професійного шляху;
3. забезпечення професійного та загального розвитку особистості тобто створення можливостей підвищення власної професійної кваліфікації, професійної

майстерності, розвитку творчого потенціалу, що у підсумку відобразиться на заробітній платні;

4. дотримання принципу систематичності, багатоетапності, наступності профорієнтаційних впливів, що створить безперервний процес профорієнтації і навчання особистості враховуючи її вікові та індивідуальні особливості з дошкільного закладу до випускного класу;

5. активна спрямованість профорієнтації, яка активізує людину до знайомства з інформацією про професію, а сама вона навчається, робить конкретні дії для освоєння вибраної професії;

6. цілісність управління і самоуправління в ході профорієнтації особистості;

7. дотримання єдності цілей і послідовності, наступності, постійності профорієнтаційних впливів учасниками профорієнтаційної діяльності;

8. прогностичності (проводиться довготривала профорієнтація з учнями аби можна було спрогнозувати вибір ними власної трудової діяльності);

9. поваги до різних видів праці, соціальної рівності видів трудової зайнятості у суспільстві;

10. найкращого поєднання масових, групових та індивідуальних форм профорієнтаційної роботи з учнями та їх батьками.

У Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, визначено етапи профорієнтаційної роботи з учнями різного віку [10, 56]:

1. Початковий (пропедевтичний). Знайомство дітей у процесі навчальної та позакласної роботи з найпоширенішими професіями, формування позитивного ставлення до багатьох видів трудової та трудової діяльності загалом, бажання пізнання власної особистості, розвиток початкових загальнотрудових умінь і навичок Результат — сформоване у молодших учнів бачення себе, суспільства і професійної діяльності [57].

2. Пізнавально-пошуковий (5-7 класи). На цьому етапі розвивають ціннісну орієнтацію, спонукання самопізнання, нахил на особисту активність у трудовому самовизначенні та здобутті професійного фаху; системне ознайомлення з професіями у формі навчально-виховного процесу; розвиток умінь самооцінки, самоаналізу мета яких розкриття власної професійної спрямованості. Результатом є вибір профілю навчання, продовження освіти у 8-9 класах [57].

3. Базовий (визначальний) (8-9 (8-12) класи). В період юності формується науковий фундамент вибору професії, освоюються вимоги професії до людини, якостей що є важливими для професії, правила вибору діяльності, навчання методикам самопізнання, самооцінки; розвиток індивідуальних професійно важливих якостей; аналіз вимог, необхідних для навчання певному виду професії, співставлення їх з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці; створення практичних можливостей для випробування учнів у різних видах професійної діяльності. Результатом цього етапу є сформованість особистісно-значущого сенсу вибору професії [57].

Науковці визначають три основні напрями в проведенні профорієнтаційної роботи з школярами:

I. Організаційно-методична діяльність

- Робота спеціалістів, що координують профорієнтаційну роботу з учнями.
- Методична допомога педагогам у зборі матеріалів і діагностичних карт.

II. Безпосередньо робота з учнями

1. Комплекс профдіагностичних заходів, занять та тренінгів з планування кар'єри;
2. Індивідуальні консультації чи групові заходи для вибору напряму навчання;
3. Анкетування;

4. Організація і проведення екскурсій в місця роботи презентованих професій;

5. зустрічі учнів з представниками навчальних закладів.

III. Робота з батьками

a) створення загальношкільних та класних батьківських зборів, лекцій, заходів для батьків та індивідуальних консультацій з ними, анкетування;

b) долучення батьків школярів для виступів перед учнями;

c) формування загальношкільного батьківського комітету з представників комітетів класів, з активних батьків учнів, які готові співпрацювати з вчителями та надавати педагогічну підтримку школярам [43].

Профорієнтаційну роботу в школі відбувається за наступною схемою [1, 23]:

Підготовчий етап. Проводиться впродовж навчання дитини в школі. Основні завдання професійної орієнтації це: спостереження, розкриття, створення відповідних умов для розвитку особисто кожного окремого школяра. Реалізація відбувається при включенні дитини в різноманітні форми навчально-трудова діяльності (громадську, спортивні секції тощо).

Основний етап. Завдання профорієнтації полягає в підготовці старшокласників до самостійного усвідомленого вибору майбутньої професії. Реалізуються завдання за допомогою форм та методів активізації професійного самовизначення (курси з вибору професії, профконсультація, формування необхідних професійно важливих якостей і навичок).

Уточнюючий етап, увага профорієнтації приділяється допомозі випускникам шкіл та студентам професійних навчальних закладів у конкретизації фахової підготовки.

Завершальний етап. Завданням є допомога у працевлаштуванні та формуванні індивідуального стилю професійної діяльності на конкретному робочому місці. Завершенням є побудова перспективного профілю професійного зростання.

На кожному з цих етапів вагоме значення потрібно приділити формам профорієнтаційної роботи.

Форма профорієнтаційної роботи – це спосіб створення взаємодії спеціаліста й особи, що стоїть перед завданням вибору професії, за наперед визначеним порядком, місцем та організаційною процедурою. Залежать форми профорієнтації від: складу і кількості осіб, місця проведення, тривалості роботи тощо. Тому форми відповідно до цих критеріїв поділяються на загальні, та специфічні [23].

До загальних форм відносять: індивідуальні, групові, колективні, класні і позакласні, шкільні і позашкільні [43].

Специфічні форми можна ще умовно розділити: за специфікою допомоги (інформаційні, діагностичні, формуючі), за тривалістю (разові, короткострокові, середньотривалі, довгострокові) [1]

Специфічні форми профорієнтації мають місце у випадку, звернення учня особисто для консультації та набуття впевненості щодо рішення про вибір сфери чи напряду підготовки до діяльності. Для збільшення результативності даною форми роботи потрібно:

- I. встановлення контакту і налагодження відповідної атмосфери з учнем;
- II. розкриття та окреслення проблеми, її розгляд спільно з учнем;
- III. уточнення мети і огляд можливих дій за допомогою консультації;
- IV. підбір можливих варіантів рішення проблеми;
- V. підсумок результатів взаємодії та створення позитивної мотивації на виконання прийнятого рішення.

Взявши за критерій кількість учнів, то форми профорієнтаційної роботи можна розмежувати на індивідуальні, групові та колективні.

Індивідуальна форма роботи – це детальне сукупне вивчення інтересів, нахилів, стану здоров'я та фізичного розвитку учня, його уваги, мислення. Метою є розкриття індивідуальних та неповторних рис особи і створення на основі цього підґрунтя до професійного вибору [1].

Групова форма – це робота спеціаліста з групою учнів. Група – обмежена кількість людей, що вибрані з колективу чи соціуму загалом за певними критеріями. Кількість, організація та склад групи задаються метою і завданнями діяльності, для досягнення мети. Як правило такі групи створюють для відпрацювання схем контактування в системі міжособистісних стосунків, метою їх є розвиток соціально-психологічної компетентності, умінь спілкування та взаємодії. Важливим моментом такої роботи є вільна дискусія, як правило імпровізована, тобто без попередньо створеного плану роботи та включає ігрові методи.

Колективну форму профорієнтаційної роботи застосовують для організації заходів із великою кількістю школярів (анкетування, розповідь тощо). Переважною формою колективної профорієнтації з учнями є профорієнтаційний урок. В залежності від його змісту вирішуються наступні завдання профвибору: надання профорієнтаційної інформації (профінформування); формування в учнів відповідальності й мотивації до свідомого та самостійного обрання майбутньої діяльності [53].

Однією з результативних форм групової профорієнтації в школах є створення усного журналу. За основу для такої форми взято самостійне знайомство школярів з конкретною професією та її завданням. Відмінність такої форми роботи це усне інформування разом з демонстрацією наочності (фотографій, ілюстрацій, фільмів) професії, а також обговоренням книг чи їх певних уривків, які надають захопливого характеру, емоційності у сприйнятті матеріалу на заходах [1, 23].

Ще один популярний спосіб профорієнтаційної роботи це вечори, теми яких залежать від інтересів та уподобань учнів. Цей підхід потребує попередньої підготовки, наприклад, напередодні провівши бесіди чи анкетування потрібно вивчити бажання та інтереси майбутніх учасників такого вечора. Також для

активізації школярів на такому заході доцільно проводити попередньо конкурси на кращий сценарій або тему заходу [42].

Відносно новою формою профорієнтації може виступити творчий конкурс. Сенс участі учнів у таких конкурсах це творчий пошук способів вирішення питань професійного вибору. Також одним із завдань є навчання творчому підходу до вирішення актуальних проблем, що дасть можливість відчувати учневі задоволення та самовизначення. Різноманітність конкурсів сприяє розкриттю учнями власних здібностей та оцінці своїх можливостей [1].

Важливим інструментом профорієнтації є методи. Під методом в даному випадку розуміється спосіб взаємодії педагога й школярів, що забезпечує готовність учнів до професійного вибору. Методи ділять на [23]:

пояснювально-ілюстративні, або репродуктивні (бесіда, розповідь, пояснення, лекція, демонстрація та ілюстрація явищ і процесів),

інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, методи організації дослідницької діяльності, спостереження, робота з навчальною та іншою літературою),

інтерактивні (ділові ігри, метод занурення з елементами гри, «мозковий штурм», контекстне навчання, ігри-вправи, аналіз ситуацій, тематичні дискусії, виробничі задачі з технічних, технологічних та економічних ситуацій тощо).

Метою останньої групи методів є засвоєння знань і умінь учнями способом їх долучення в напружену пізнавальну діяльність, яка активізує всі психологічні механізми забезпечення навчальної діяльності школярів. Ці методи утворюють складні психічні новоутворення особистості, її направленість (професійну теж), характер, навички та розвивають емоційно-вольову сферу школярів [1, 2, 23].

На вибір методів профорієнтаційної роботи впливають: загальні цілі виховання і розвитку школярів; специфіка змісту профорієнтації; особливості методів профорієнтаційної роботи на різних стадіях професійного самовизначення учнів; мета та завдання, зміст матеріалу конкретного заходу; час, який дається на

вирішення проблеми; вікові особливості учнів, їх рівень можливостей та рівень підготовки (освіченість вихованість, розвиток); матеріальні ресурси, технічні можливості, а також особливості педагога, рівень його теоретичної і практичної підготовки, методична майстерність.

Таким чином проведення профорієнтаційної роботи залежить від великої кількості факторів що стосуються, як самих учнів, так і їх соціального середовища, підготовленості спеціаліста, технічної можливості проведення заходу.

Важливо підібрати форму та відповідний до неї метод, що як найкраще допоможе учневі усвідомити свої власні переваги і скоординує його на правильний вибір професії чи галузі майбутньої діяльності. Це дасть можливість правильно підібрати навчання та вдосконалити навички і ті якості які вимагаються змістом професії та суспільством.

3.2. Профорієнтаційна робота з школярами

В рамках магістерської роботи провели опитування, профорієнтаційну діагностику з учнями 11 класів (загальноосвітньої школи міста Хоростків). Було проведено 4 тестування за якими діагностувалась сфера майбутньої професійно діяльності, мотиви вибору трудової діяльності, спрямованість майбутньої професії та загалом готовність до вибору майбутньої діяльності учнями.

Кількість опитаних 37 учнів. Тестування проводились у вигляді заповнення бланку відповідей.

Були застосовані такі тести та методики: “Диференційно-діагностичний опитувальник Е.А. Клімова”, тест “Мотиви вибору сфери трудової діяльності”, “Методика діагностики професійної спрямованості (автор Б.Басс)”, методика “Виявлення готовності школярів до вибору професії”.

Диференційно-діагностичний опитувальник Е.А. Клімова

Людина – техніка	Створення, монтаж, складання, управлінні експлуатація, ремонт тощо.	Електрослюсар, водій, токар, електрик, шахтар, монтажник, фрезерувальник, газозварник, ткач, металург, прядильниця, машиніст будівельник тощо.
Людина – знакова система	Обчислення, підрахунки, упорядкувань збирання, аналіз та зберігання інформації, виконання креслень, переклади текстів тощо.	Бухгалтер, економіст, кресляр, оператор, конструктор, телеграфіст, перекладач, топограф, математик, програміст, друкарка, бібліотекар тощо
Людина – людина	Виховання; навчання; управління; побутове, інформаційне, медичне, правове обслуговування тощо.	Вчитель, лікар, поліцейський, адвокат, офіціант, стюардеса, екскурсовод, адміністратор, кореспондент, продавець, тренер тощо

В наступній таблиці подані результати (див. Таблиці 3.2.) діагностичного опитування Е.А. Клімова.

Таблиця 3.2

Результати диференційно-діагностичного опитування

Тип професії	Співвідношення відповідей учнів
I Людина – природа	3 уч.
II Людина – художній образ	6 уч.
III Людина – техніка	3 уч.
IV Людина – знакова	11 уч.

система	
V Людина –людина	14 уч.

Виходячи з наступних даних можна констатувати, що більша частка школярів спрямовані на сферу діяльності **Людина – людина (V)**. Переважною діяльністю якої є: управління; правове, медичне, інформаційне обслуговування, а до найбільш розповсюджених професій належать адміністратор, адвокат, лікар, кореспондент.

Друга спрямованість **Людина – знакова система (IV)**. Це спрямованість на збирання, аналіз та зберігання інформації, математичних обчислень та підрахунків, створення програмних комплексів, переклади текстів тощо. До найпопулярніших професій належить програміст, бухгалтер, економіст, математик, перекладач, бібліотекар, кресляр.

Третім напрямом є **Людина – художній образ (II)**. Діяльність цих професій пов'язана з художнім мистецтвом, створення дизайнів, образів, відтворення, проектування, моделювання. Можливими професіями є архітектор, фотограф, артист, скульптор, художник, письменник, кінорежисер, дизайнер, модельєр, ювелір, перукар, кулінар, та інші.

Порівну набрали напрями **Людина – природа (I)** та **Людина – техніка (III)**. Перший напрям пов'язаний з такою діяльністю як дослідження, вирощування, догляд, вивчення до другого ж належить діяльність створення, монтажу, складання, управління експлуатацією, ремонт. Відповідними професіями будуть в першому варіанті геолог, хімік, агроном, селекціонер, садівник, зоотехнік, зоолог, лісник, рибовод, птахівник, інженер-океанолог, біолог, геофізик, ветеринарний лікар, дресирувальник диких тварин до сфери ж людина – техніка електрослюсар, водій, токар, електрик, шахтар, монтажник, фрезерувальник, газозварник, ткач, металург, прядильниця, машиніст будівельник тощо.

На таку тенденцію впливають також престиж та фінансова складова професій в даний час професії адвоката, лікаря, бухгалтера, економіста артиста, кінорежисера чи дизайнер більш оплачувані ніж професії садівника, зоотехніка, рибовода, електрослюсара, водія, токаря, електрика.

Тест “Мотиви вибору сфери трудової діяльності”

Учням було роздано запитання та бланк для запису відповідей. На листі питань є список мотивів, якщо учень погоджується з ним, він відповідає думці учня, то ставить “+”, якщо ні, то знак “-”, відповідно отримали наступні данні у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Результати тесту “Мотиви вибору сфери трудової діяльності”

Тип мотиву	Співвідношення відповідей учнів
А — престиж професії	9
Б — матеріальне благополуччя	11
В — бажання збагнути суть професії	17

У більшій частини учнів провідним є мотив **(В)** переважає бажання збагнути суть професії, якомога краще вивчити обов’язки фахівця у сфері практичної діяльності, на якій молода особа зупинила свій вибір. Учні захоплює творча діяльність, прагнення зробити свою працю цікавою, корисною для людей і суспільства.

Мотив **(Б)** другий по чисельності вибору. Це учні в яких переважає бажання отримати якомога більше грошей. У цьому немає нічого поганого, але часто це бажання не підкріплене здібностями і практичною підготовленістю до відповідного фаху. Іноді таке бажання може суперечити альтруїстичному змісту

самої професії. Часто можна спостерігати прагнення заробити багато грошей і при цьому докладати щонайменше зусиль.

У випадку мотиву (А) молоду особу захоплює престиж професії. У своєму виборі вона прагне реалізувати власний надвисокий рівень домагань. Та як правило не враховує своїх можливостей і того, чого вимагає ця професійна діяльність від людини.

У деяких учнів немає сильно виражених мотивів натомість, як правило між першим та другим розрив лише 1-2 бали (по восьми бальній шкалі). Даний тест показав що більшість учнів керуються мотив обрання професії що їм до душі та матеріальною складовою майбутньої професії.

Методика діагностики професійної спрямованості (автор Б.Басс)

Спрямованість в даній методиці це те на що в професії буде спрямовувати увагу молода особа (результати наведені в таблиці 3.4.). В бланку для відповіді потрібно було написати дві колонки «Найбільш привабливі» та «Найменш привабливі» твердження.

Таблиця 3.4.

Результати діагностики професійної спрямованості

Тип спрямованості	Співвідношення відповідей учнів
Я — Спрямованість на себе	11
С — Спрямованість на спілкування	15
Д — Спрямованість на справу, діло	11

Спрямованість на спілкування (С) Учні в яких переважає дана спрямованість бажають підтримувати стосунки з людьми, орієнтуються на спільну діяльність (не завжди для виконання справ, але заради самого спілкування). Це

спрямування на соціальне схвалення, залежність від групи, конформізм, потреба в емоційних стосунках.

Спрямованість на себе (Я). Орієнтація, в учнів даного типу, на пряме винагородження та задоволення, агресивність у досягненні статусу, схильність до суперництва, тривога, інтравертованість, роздратованість, прагнення до влади.

Спрямованість на справу, діло (Д) Це зацікавленість молодих людей в першу чергу у вирішенні ділових проблем, виконанні роботи якнайкраще, орієнтація на ділову співпрацю, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення загальної мети.

Важливо зазначити, що в деяких учнів відрив між основною спрямованістю та іншими не значний. Це означає, що головної спрямованості в професії не виражено, орієнтація діяльності має кілька спрямувань. Це як правило спрямованість на спілкування та діло (С-Д) або спілкування і на себе (С-Я).

Методика “Виявлення готовності школярів до вибору професії”

В таблиці 3.5. отримано висновок щодо проведення даної методики. Метою даної методики є визначення готовності учнів до вибору професії. Учням пропонується прочитати наведені твердження в опитувальнику і висловити свою згоду чи незгоду відповідями “так” або “ні”. отримані відповіді записуються в дві колонки по першій рахуються відповіді “так” а в другій “ні”.

Таблиця 3.5.

Результати дослідження готовності школярів до вибору професії

Ступінь готовності	Шкала балів	Співвідношення відповідей учнів
Неготовність	0-6 балів	0
Низька готовність	7-12 балів	11

Середня готовність	13-18 балів	18
Висока готовність	19-24 бали	8

Загалом готовність учнів до вибору професії досить висока, за аналізом даних методик можна визначити, що переважна сфера праці молодих людей даних класів це робота безпосередньо з людьми та робота в сфері інформації, а саме аналіз збір, та інші операції з нею.

Мотивами вибору професії є бажання збагнути суть діяльності, покращити свої навички, та майстерність у майбутній професії. Не менш важливим мотивом також виступає фінансовий елемент професії не тільки заробітна плата але й комфортні умови роботи.

У своїй майбутній діяльності молоді особи будуть спрямовані на підтримання стосунків та спілкування з людьми, орієнтуватимуться на спільну діяльність (заради самого спілкування), а вже тоді на справу та на самого себе (на власне винагородження та задоволення від досягнень).

Дані опитування є лише мікродослідженням в майбутньому можуть бути попередньою перевіркою для більш глибоких тестувань чи методів профорієнтації, таких як бесіди, лекторії, інформаційні вечори чи конкурси. для майбутньої профорієнтації, таким чином педагоги, психологи чи працівники центру зайнятості зможуть надати школярам інформацію не тільки щодо вимог професії, але й щодо ринку праці і загалом, які спеціальності актуальні на даний момент.

3.3. Пропозиції щодо підвищення ефективності профконсультацій та профорієнтаційної роботи в закладах освіти.

Як правило профорієнтація в школі поводиться в 9 та 12 класах, її проводять класні керівники (педагоги), психологи, служба зайнятості також батьки чи запрошені фахівці в різних сферах.

На даний момент ми проживаємо в умовах карантину, тому доводиться освоювати нові дистанційні способи профорієнтації, як правило це можуть бути презентації, відео файли, конференції, онлайн зустрічі, тестування в онлайн режимі.

Не менш важливим є досвід профорієнтаційної роботи зарубіжних колег у таких країнах як Німеччина, США, Японія, Велика Британія. Досвід цих країн може допомогти саме в правильності вибору методів профорієнтації, а також розширити форми профорієнтаційної роботи з юними особами.

Із досвіду США можна було б запозичити можливість у старших класах вибирати деякі з додаткових уроків. Як правило 10-12 класи це вже спеціалізована старша школа з відповідними нахилами щодо предметів. В США учень може їх вибирати, до того ж освітня програма спрямована на виховання самостійності у прийнятті рішень учнем, абітурієнтом.

Ще одним цікавим та ефективним нововведенням може бути практична база профорієнтації для учнів 7-9 класів, така професійно орієнтаційна робота на даний момент діє в Японії (“F-тест” або “анкета Фукуями”). Це глибокий самоаналіз та збір інформації про професії, з яких учень планує обрати власну. Але головна новація – це практичні проби. Ними може скористуватись кожен учень. Він зможе випробувати свій теоретичний висновок. Умови такої практичної роботи відповідають реальним.

Англія може поділитись великим досвідом імітаційних діяльностей (ділові ігри, виробниче моделювання) та спостереження за робочими процесами (відвідування підприємств, спілкування з представниками різних професій, спостереження за роботою). Це забезпечить систематичність профорієнтації учнів.

З профорієнтаційної роботи Німеччини можна перейняти теж практичну складову де учнів відправляють також в соціальні організації чи компанії для того аби вони пропрацювали як помічник спеціаліста у професії, яку вони хочуть здобути. Так учень набирається досвіду і вперше входить в професію, через це адаптація до професійного середовища стає на багато м'якшою.

Для підвищення ефективності профорієнтаційної роботи в закладах освіти рекомендовано:

- створити систему тестувань в освітніх закладах, що дозволить виявляти нахили та бажання, а також задатки учнів.
- налагодити співпрацю з організаціями установами, волонтерськими організаціями та державними органами і освітніми закладами для проведення спільних профорієнтаційних заходів, а також
- створення практичних баз для отримання учнями реального досвіду та проведення профорієнтаційних заходів у формі моделювання та імітації виробничих процесів.
- забезпечення систематичності профорієнтації в освітніх закладах та комплексності заходів профконсультації в закладах освіти.

Це допоможе юним особам у виборі власної професії, розумінні власних сил, здібностей та отриманні реального досвіду що дасть їм змогу на власному аналізі та висновках здійснити самостійний вибір.

Висновок до третього розділу

Професійна орієнтація – це система організації та проведення навчально-виховних робіт, метою та завданням яких є засвоєння учнями потрібних знань про соціально-економічні й психофізіологічні аспекти здійснення вибору професії, створення вміння співставити вимоги різних професій відповідно до психологічного розвитку особистості, та власних професійно значимих умінь, а також можливості та засоби їх розвитку. Профорієнтація це тривалий процес, що включає три головні моменти: 1) вплив соціального середовища на особистість, яка формується; 2) усвідомлення потреби праці, розуміння її сфери; 3) перетворення праці за законами розвитку сучасної дійсності.

Проведення профорієнтаційної роботи залежить від великої кількості факторів що стосуються, як самих учнів, так і їх соціального середовища, підготовленості спеціаліста, технічної можливості проведення заходу. Важливо підібрати форму та відповідний до неї метод, що як найкраще допоможе учневі усвідомити свої власні переваги і скоординує його на правильний вибір професії чи галузі майбутньої діяльності. Це дасть можливість правильно підібрати навчання та вдосконалити навички і ті якості які вимагаються змістом професії та суспільством. Взнявши за критерій кількість учнів, то форми профорієнтаційної роботи можна розмежувати на індивідуальні, групові та колективну профорієнтацію.

В рамках роботи провели профорієнтаційну діагностику з учнями 11 класів за допомогою наступних методик: “Диференційно-діагностичний опитувальник Е.А. Клімова”, тест “Мотиви вибору сфери трудової діяльності”, “Методика діагностики професійної спрямованості (автор Б.Басс)”, методика “Виявлення готовності школярів до вибору професії”, що допомогло учням виявити власні мотиви, готовність до професії, а також сфери майбутньої діяльності. Та допоможе у подальшому створенні інформативних профорієнтаційних заходів (лекцій, бесід).

ВИСНОВКИ

Розвиток – складний та динамічний процес утворення і зміни внутрішніх якостей людини. У наукових колах виділяють три типи розвитку людини: фізичний, психічний і соціальний.

Віковим періодом називають частину, проміжок життя індивіда, в якому відбувається певний ступінь розвитку і який має характерні стійкі, кількісні та якісні особливості.

Вікова періодизація — це спроба окреслити загальні закономірності, за якими протікає життєвий шлях особистості.

Л. Виготський визначав три групи вікової періодизації:

- 1) за зовнішнім критерієм,
- 2) за однією ознакою дитячого розвитку
- 3) кількома ознаками дитячого розвитку.

Л. Виготський виокремив чотири основні закономірності, чи особливості розвитку дитини: Циклічність; Нерівномірність розвитку; Рушійна сила; Зона найближчого розумового розвитку.

Розвиток тісно пов'язаний з проходженням криз які є точкою з'єднання двох вікових періодів. Так завершальним етапом є “Криза ідентичності” в юнацькому віці.

Саме поняття ідентичність це – цілісний образ власного Я та включає в себе і поєднує усі модальності.

Криза ідентичності розглядається як патологічний стан, та нормальний процес розвитку особистості (теорія кризового та безкризового розвитку).

Криза ідентичності – це відправний пункт у встановленні справжнього авторства у визначенні та реалізації власних поглядів на життя. Однією з

негативних сторін кризи ідентичності є формування неадекватної ідентичності що може проявитись у декількох варіантах та призводить до негативних наслідків.

Протиріччя, які виникають в процесі ідентифікації, мають визначальний вплив на перебіг та проходження кризи ідентичності, тому в науці виділяють два варіанти подолання кризи ідентичності: конструктивні (гармонійні) та деструктивні (дисгармонійні).

Проблема ідентичності безпосередньо впливає на професійне самовизначення дитини. На дамку вчених вибір професії – це багаторівневий акт, що складається з низки послідовних стадій, які поєднуються в одному цілісному процесі.

Виділяють три групи класифікацій чинників, що впливають на формування готовності до професійного самовизначення: 1) класифікація соціальних чинників; 2) класифікація за характером дії на суб'єкта професійного самовизначення; 3) класифікація критерієм якого є профорієнтаційна робота.

Більшість науковців не класифікує чинники за однією умовою. В науці виділяють три структурні компоненти готовності підлітків до вибору професії: когнітивний, мотиваційний та практичний. Виділяють два основні напрямки теорій професійного самовизначення: 1) як новоутворення, що появляється у старшому шкільному віці; 2) як штучно організований процес.

Професійна орієнтація – це система організації та проведення навчально-виховних робіт, метою та завданням яких є засвоєння учнями потрібних знань про соціально-економічні й психофізіологічні аспекти здійснення вибору професії, створення вміння співставити вимоги різних професій відповідно до психологічного розвитку особистості, та власних професійно значимих умінь, а також можливості та засоби їх розвитку.

Профорієнтація це тривалий процес, що включає три головні моменти: 1) вплив соціального середовища на особистість, яка формується; 2) усвідомлення

потреби праці, розуміння її сфери; 3) перетворення праці за законами розвитку сучасної дійсності.

Форма профорієнтаційної роботи – це спосіб створення взаємодії спеціаліста й особи, за наперед визначеним порядком, місцем та організаційною процедурою. Залежать форми профорієнтації від: складу і кількості осіб, місця проведення, тривалості роботи тощо, а від форм залежать конкретні методи роботи.

Проведення профорієнтаційної роботи залежить від великої кількості факторів що стосуються, як самих учнів, так і їх соціального середовища, підготовленості спеціаліста, технічної можливості проведення заходу.

Важливо підібрати форму та відповідний до неї метод, що як найкраще допоможе учневі усвідомити свої власні переваги і скоординує його на правильний вибір професії чи галузі майбутньої діяльності.

Це дасть можливість правильно підібрати навчання та вдосконалити навички і ті якості які вимагаються змістом професії та суспільством. Взавши за критерій кількість учнів, то форми профорієнтаційної роботи можна розмежувати на індивідуальні, групові та колективну профорієнтацію.

В рамках роботи була проведена профорієнтаційна діагностика з учнями 11 класів за допомогою наступних методик: “Диференційно-діагностичний опитувальник Е.А. Клімова”, тест “Мотиви вибору сфери трудової діяльності”, “Методика діагностики професійної спрямованості (автор Б.Басс)”, методика “Виявлення готовності школярів до вибору професії”.

Дані опитування є лише мікродослідженням в майбутньому можуть бути попередньою перевіркою для більш глибоких тестувань чи методів профорієнтації, таких як бесіди, лекторії, інформаційні вечори чи конкурси. Проведені тестування дають можливість виявити спрямованість учнів щодо галузей професії, а значить і обрання потрібної інформації для майбутньої профорієнтації, таким чином педагоги, психологи чи працівники центру зайнятості зможуть надати школярам

інформацію не тільки щодо вимог професії, але й щодо ринку праці і загалом, які спеціальності актуальні на даний момент.

Також надані пропозиції щодо ведення новацій для збільшення ефективності системи профорієнтаційної роботи в закладах освіти. З них можна відмітити наступні:

1. Створення комплексу тестувань для попередньої діагностики нахилів та спрямованостей молодих осіб що до майбутньої професії.
2. Проведення профорієнтаційних заходів у формі моделювання та імітації виробничих процесів.
3. Створення практичних баз для отримання учнями реального досвіду роботи.
4. Налагодження тісної співпраці установ, волонтерських організацій та державних установ з освітніми закладами.
5. Забезпечення систематичності профорієнтації та комплексності її заходів.

Запровадивши дані пропозиції ми зможемо допомогти юним особам у виборі власної професії, розумінні власних сил, здібностей та отриманні реального досвіду, що дасть їм на власному аналізі та теоретичних знаннях здійснити самостійний вибір майбутньої справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананко Т. В. Профорієнтаційна робота з учнями старшої школи як один із напрямів діяльності соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки.* – 2014. – Вип. 122. – С. 3–6. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2014_122_3
2. Ананко Т. В. Роль профконсультації в системі професійної орієнтації учнів у старшій школі сучасної України. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки.* – 2016. – Вип. 133. – С. 3–5. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_3
3. Бабатіна С. І. Особливості побудови та змісту життєвої стратегії особистості юнацького віку. *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* № 3(38). – 2015. – URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/TippP_2015_3_6.pdf.
4. Бех І. Д. Життя особистості у просторі духовності. *Педагогічний дискурс.* 2012. №12. С. 29–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2012_12_7
5. Бохонкова Ю. О. Психологічні умови професійного самовизначення старшокласників на сучасному етапі розвитку суспільства. *Актуальні проблеми психології.* 2015. Т. 6. №10. С. 14–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsuH_2015_6_10_4
6. Бруєнко М. О. Особливості профорієнтаційної роботи психолога із старшокласниками загальноосвітньої школи. *Молодий вчений.* 2016. № 3. С. 588–592. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_3_141
7. Вербицька Л. Психологічні принципи діагностики проявів духовно-особистісних кризових переживань юнаків і дівчат. *Вісник Національної академії*

Державної прикордонної служби України. Психологія. 2016. Вип. 2. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2016_2_3

8. Вербицька Л. Родинне виховання та кризові стани в ранній юності. *Вісник Київ. нац. торговельно–економіч. ун.–ту : Науково–практич. журнал.* – 2012/2 – URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2012/04/10.pdf>

9. Вербицька Л.Ф. Вікові особливості переживання духовно–особистісних криз у ранньому юнацтві. *Вісник Національного університету оборони України: Збірник наукових праць.* Вип. 2 (№27). – С.141–147 – URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnaou_2012_2_29.pdf

10. Вовковінська Ю. В., Кубицький С.О. Особливості профорієнтаційної роботи в школі. *Вісник Національного університету оборони України* Вип. 2 (27). – 2012. – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnaou_2012_2_5.pdf.

11. Дем'яненко Ю. О., Мазур Т. В. Вікова психологія. Конспект лекцій для студентів напрям підготовки напрям підготовки 6.130102 «Соціальна робота» усіх форм навчання. *Чернігів: ЧДТУ.* – 2013. – URL: <https://studfile.net/preview/6383106/>.

12. Довгань О. Специфіка кризи особистості в юнацькому віці. *Психологія і суспільство.* Вип. 2 (#16). – 2004. – URL: http://library.tneu.edu.ua/images/stories/naukovi%20zhurnaly/psychologia%20i%20suspi lstvo/2004/2_2004.pdf

13. Дубінка М. Проблема професійного самовизначення студентів у вищому педагогічному навчальному закладі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Педагогічні науки.* 2013. Вип. 120. – С. 148–155. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_120_25

14. Дячок С. Ю. До питання про історичну періодизацію психічного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2016. Вип. 8. – С. 37–45. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2016_8_6
15. Журавльова, Л., Червоненко К. Профорієнтаційна робота з підлітками як умова їх успішної соціалізації. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогіка* 2013, Вип. 2 (11). С. 161–165. – URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/378/1/766-1415-2-PB.pdf>
16. Зазимко О. В. До проблеми особистісного зростання в юнацькому віці. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 25. – С. 22–30. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nssp_2011_25_5
17. Зазимко О. В. Формування життєвих цінностей у юнацькому віці: психологічні. *Вісник КНТЕУ, № 4. Актуальні проблеми психології*. 2012. – URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2012/04/9.pdf>.
18. Кириченко Н. А. Особливості формування цільових орієнтацій у життєвих проєктах юнаків. *Збірник наукових праць. Психологія: реальність і перспективи*. 2013. – Вип. 2. – С. 213–216. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2013_2_60
19. Ковальчук З. Розвиток особистості – сутнісна ознака генетичної психології. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 5. – URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23945/1/18-126-133.pdf>.
20. Кононенко А. О. Проблематика самопрезентації в дослідженнях вітчизняних вчених. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Психологія*. 2012. № 1009. – С. 26–29. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2012_1009_49_7
21. Краєва О. А. Криза ідентичності підліткового віку та її роль у становленні зрілої особистості. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип.

7. – URL:
http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19997/1/O_Kraieva_KIPVRSO_ZNPIO_7.PDF
22. Краєва О. А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи підліткового віку. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 1. – С. 46–50. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2016_1_11
23. Кузів М. З. Форми та методи профорієнтаційної роботи в Україні. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого–педагогічні науки*. 2016. № 1. – С. 140–146. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2016_1_27
24. Кузнецова С. В. Вплив батьківських установок на професійне самовизначення старшокласників. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2014. Вип. 1. – С. 159–165. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2014_19_1_21
25. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях: навч. *Посібник*. К.: Знання, 2006. URL: https://pidru4niki.com/19991130/pedagogika/pedagogika_u_zapitanniah_i_vidpovidyah
26. Лазарева Н. В Теоретичний аналіз особливостей психічного розвитку дітей юнацького віку. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 6. – С. 233–238. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_6_47
27. Ляска О. П. Психологічний аспект проблеми професійного самовизначення особистості. *Проблеми сучасної психології. Том 1. Кам'янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. – 2008. – URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/163350/162308>
28. Ляшенко Р. О. Феномен самопрезентації в контексті самоактуалізації особистості. *Вісник Черкаського університету*. 2017. Вип. № 7. – URL: <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/download/1467/1538>

29. Максименко С. Д. Теорія специфічних рушіїв розвитку Г.С. Костюка. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. – С. 7–19. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_27_3
30. Мартиненко О. О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Науковий журнал Габітус, Видавничий дім «Гельветика»*. – 2020. – URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/16–2020/26.pdf>.
31. Мачуська І. М. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Теоретико–методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(1). – С. 474–482. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17%281%29__54
32. Мосол Н. О., Бондар Г. О. Сучасні методи активізації професійного самовизначення старшокласників. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. – С. 88–93. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2019_1_15
33. Невідома Я. Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Випуск 17. — URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227–6246/article/download/160258/159466>.
34. Оліховська Л. Теоретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 2. – С. 161–164. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2016_2_43
35. Ошуркевич Н. Генеза та сутнісний зміст професійного самовизначення особистості. Педагогічний процес: теорія і практика. Педагогіка 2018. № 4 (63). – URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26332/1/N_Oshurkevych_NDLOSV_2018_4_PPTP.pdf.
36. Павелків Р. В. Вікова психологія: *Підручник*. – 2015. – 469 с – URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/vikova.pdf

37. Пампура І. І. Соціально–педагогічні особливості підліткового та юнацького особистісного самовизначення. *Юридична психологія та педагогіка*. –2009. № 2. – С. 267–275. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2009_2_27
38. Підгайна В. М., Видра О. Г. Проблеми професійного самовизначення сучасних учнів старшої школи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108.2. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_12
39. Поклад І. М. Творчий доробок наукової спадщини Г. С. Костюка в контексті сучасної психології. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 6. Вип. 10. – С. 108–122. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsuH_2015_6_10_14
40. Поліщук В. Від кризи 7 років до кризи входження в дорослість. *Монографія. Суми : Університетська книга*. 2019. – 142 с. – URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30070/1/V_Polishchuk_WK7RRWD_IL.pdf
41. Поліщук В. М. Вікова періодизація та вікова класифікація. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2017. Вип. 1(2). – С. 103–108. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhP_2017_1%282%29__21
42. Помаран П. І. Організація профорієнтаційної роботи в закладах професійно–технічної освіти. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2016. Вип. 11. – С. 81–86. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Profos_2016_11_16
43. Пономаренко О. Г. Сучасні методи та форми профорієнтаційної роботи в Україні. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. Том 2, № 2. – URL: <http://journals.uran.ua/apppfo/article/view/55463/51645>.
44. Посацький О. Аналіз проблеми професійного самовизначення в юнацькому віці. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2013. Вип. 31. – С. 73–83. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ps_2013_31_9
45. Професійна орієнтація Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – 2014. – URL: <https://vseosvita.ua/library/testi-profesijnoi-orientacii-ucniv-starsih-klasiv-ta-profesijnij-vidbir-metodiki-opituvalniki-23396.html>.

46. Рашковська І. В. Вплив соціальних чинників на становлення ідеального “Я” підлітка. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : збірник наукових праць звітно–наукової конференції викладачів університету за 2013 рік.* 2014. – URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6921/1/Rashkovska.pdf>.
47. Ревенко С. П. Сучасні підходи до вивчення ідентичності особистості юнацького віку. *Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського "Наука і освіта"* 2013. №7. – URL: <https://drive.google.com/file/d/0B71N9BNNMs90aGdzYktDZ19WNXc/view>.
48. Спиця–Оріщенко Н. Психологічні особливості розвитку особистості в ранньому юнацькому віці. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки.* 2016. № 1. – С. 198–201. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2016_1_36
49. Столяренко О. Б. Психологічні особливості взаємин дітей молодшого шкільного віку у різновіковому колективі. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України Проблеми сучасної психології.* 2011. Вип.11. – URL: <http://tstt.diit.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/161388/160544>.
50. Токарева Н. М., Шамне А. В. Основи вікової психології. *Навчально–методичний посібник. Кривий Ріг,* 2013. – 283 с – URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/0564/1757>
51. Тютюнник О. М. Проблема співвідношення навчання і виховання у педагогіці Памфіла Юркевича. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки.* 2016. Вип. 141. – С. 196–200. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_141_48
52. Хавула Р. Психологічні особливості становлення самоефективності в юнацькому віці. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2017. Вип. 17. – С. 348–355. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2017_17_50

53. Черевань І. І. Форми, методи профорієнтації старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах України ХХІ ст. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків. 2014. № 46. – URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2312-2471/article/view/45952/42067>.
54. Шинкарьок В. А. Формування особистості в ранньому юнацькому віці та заняття фізичною культурою. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 17. – URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/download/160332/159517>
55. Шугальова І., Богомолова Н. Формування ідентичності учнів старшої школи в полікультурному суспільстві: національно-громадянський. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Педагогіка*. 2016. № 2. – С. 48–58. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2016_2_9
56. Яновська Т. А. Психологічні особливості професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці. *Молодий вчений*. 2017. № 4. – С. 270–274. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_65
57. Янцур М. С. Теоретико-методичні засади профорієнтаційної підготовки майбутніх учителів технологій. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2012. Вип. 5. – С. 15–26. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2012_5_6
58. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб. : Питер, 2008. – 400 с – URL: http://elib.gnpbu.ru/text/bozhovich_lichnost-i-ee-formirovanie_2008/go,4;fs,0/
59. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. тр. Под ред. Д.И. Фельдштейна. *Рос. акад. Образования*. 2001. – с. 342–348 – URL: http://elib.gnpbu.ru/text/bozhovich_problemy-formirovaniya-lichnosti_2001/
60. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с. – URL: http://yanko.lib.ru/books/psycho/vugotskiy-psc_razv_chel-7-myshlenie_i_rech.pdf